The State Studies Quarterly (2026), 12(46), 105-152
doi: 10.22054/tssq.2026.94054.1821

Conceptual Reconstruction of the Literature on National Interest in Iran: A Scoping Review of Persian Scholarly Journal Articles (1989–Present)

Mohsen Mirzazade[1]

[1] Ph.D., Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
Corresponding author: Mohsen Mirzazade; Email: mohsenmirzazade@gmail.com

(Received: 03/01/2026 - Accepted: 21/05/2026)

Extended Abstract

Introduction

The national interest is one of the most widely used yet conceptually ambiguous concepts in political science and international relations, particularly in foreign policy. The multiplicity of meanings attributed to it has led some scholars to argue that the concept lacks a clearly identifiable referent. A similar ambiguity exists in contemporary Iran, where some political and intellectual elites maintain that the national interest has yet to be clearly defined. Yet the Iranian debate differs from the broader literature in an important respect. Since the Islamic Revolution, some Iranian scholars have emphasized the government's transnational responsibilities at the expense of its national ones. Nationalism, the absolute export of the revolution, and the *Umm al-Qurā* doctrine represent three positions that have emerged from this debate. Thus, whereas debates elsewhere have largely been substantive debates over the nature and meaning of the national interest, in Iran they have at times become existential: the question concerns not only what the national interest is, but whether it exists at all.

This dual problem complicates the evaluation of governmental and civic actions, since no generally accepted criterion exists for determining whether

How to Cite: Mirzazade, M. (2026). Conceptual Reconstruction of the Literature on National Interest in Iran: A Scoping Review of Persian Scholarly Journal Articles (1989–Present). *State Studies*, 12(46), 105-152. https://doi.org/10.22054/tssq.2026.94054.1821

State Studies Journal © 2015 by Allameh Tabataba'i University is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International.

such actions serve the national interest. This is particularly significant given Clinton's (1994) characterization of the national interest as a common language of society. Developing a theory of the national interest in Iran that can provide such a criterion requires first identifying the conceptual range and patterns of reasoning through which the national interest has been constructed in the scholarly literature.

Literature Review

Islamic values and ideals have been important elements shaping the foreign policy of the Islamic Republic of Iran (Sariolghalam, 2000; Tajik, 2004; Ebrahimi, 2009; Azghandi, 2010; Gahramanpour, 2015). This has generated an extensive body of scholarship centered on the relationship between the national interest and Islamic interests, with debates over the nature of the national interest largely framed within this broader controversy. Much of this literature is normative, advocating the primacy of either the national interest or Islamic interests, or seeking to reconcile the two. At a first level, the literature can thus be divided into three broad positions: proponents of the national interest (e.g., Seifzadeh, 2001; Bashiriyeh, 2001; Moqtader, 2000); proponents of Islamic interests (e.g., Larijani, 1990; Mahmoudikia, 2023; Shojaei, 2013); and those seeking to reconcile or integrate the two (e.g., Ekhtiari Amiri et al., 2025).

Even studies that review or classify these debates have rarely moved beyond this established conceptual framework. For example, Ghobadi (2005) classifies the positions of proponents and opponents of the national interest while ultimately favoring an integrative approach that gives priority to the national interest. Ranjbar (in Kiani, 2007) goes somewhat further by examining the underlying bases of disagreement, distinguishing between religious and ideological foundations among those who prioritize Islamic interests. Yet such efforts largely remain concerned with classifying and evaluating existing positions rather than reconstructing the deeper relationships among the concepts, themes, and patterns of reasoning underlying the debate. The gap in the literature, therefore, is not simply the absence of another classification of existing positions, but the lack of a coherent account of the conceptual and argumentative spectrum of this body of scholarship.

Given the conceptual ambiguity and existential crisis of the literature on the national interest in Iran, it is necessary to begin by clarifying the scope and boundaries of this field of inquiry. More specifically, a conceptual map of the literature is needed to identify the range of concepts within which scholars have framed their discussions.

Methodology

Methodologically, the research employs a scoping review because its objective is not to evaluate empirical evidence but to comprehensively map the conceptual landscape of an evolving body of scholarship. Following the methodological framework proposed by Arksey and O'Malley (2005), Persian scientific articles addressing national interest were systematically identified, screened, and selected according to predefined inclusion and exclusion criteria. The selected studies were subsequently analyzed through thematic analysis in order to identify recurring concepts, interpretive patterns, and relationships among themes. In this study, thematic analysis functions not merely as a coding technique but as a method of conceptual reconstruction, through which individual themes are reorganized into higher-order analytical categories capable of revealing the implicit conceptual structure of the literature.

Findings

The findings demonstrate that the extensive yet fragmented literature on national interest in Iran can be systematically reconstructed around three conceptual domains: preconditions, objectives, and instruments.

The first domain concerns the preconditions of national interest, particularly democracy and globalization. Divergent understandings of these conditions shape different conceptions of how national interests are defined and pursued, and underlie many theoretical disagreements in the Iranian literature.

The second domain concerns the objectives of national interest. The literature divides between approaches that prioritize the security, welfare, development, and prosperity of the Iranian nation-state and those that assign greater priority to the interests of the Islamic *Umma*, Islamic civilization, and transnational religious responsibilities. This divergence reflects competing conceptions of political community and the purpose of political action, and constitutes a distinctive feature of the Iranian literature.

The third domain concerns the instruments for pursuing national interest. Two main debates emerge: whether ideology should determine foreign-policy priorities or function as an instrument subordinate to national interest, and whether national interests are best pursued through negotiation, engagement, and accommodation or through resistance, confrontation, and deterrence. These positions reflect contrasting assumptions about international politics, power, and the relationship between idealism and pragmatism.

Conclusion

Building upon these findings, the study argues that the diverse and often disconnected debates within the Iranian literature can be reorganized into two broader paradigms. The first paradigm emphasizes high politics, ideological commitments, revolutionary ideals, and civilizational objectives, whereas the second prioritizes low politics, state-centered pragmatism, socioeconomic development, public welfare, and effective governance. From a broader philosophical perspective, these competing paradigms may also be interpreted as alternative conceptions of politics and anti-politics, insofar as they are grounded in fundamentally different assumptions concerning political community, sovereignty, legitimacy, collective identity, and the purpose of political action.

The study concludes that both the conceptual ambiguity and the ontological contestation surrounding national interest in Iran originate from deeper philosophical disagreements regarding the nature of politics, the relationship between religion and the state, the definition of political community, and the hierarchy of moral obligations. Consequently, theorizing national interest in the Iranian context requires more than conceptual clarification or definitional refinement; it necessitates sustained engagement with political philosophy and the philosophical foundations of the social sciences. The principal contribution of this study lies in the development of a three-dimensional conceptual framework consisting of the preconditions, objectives, and instruments of national interest, through which the Persian-language literature is systematically reconstructed. By establishing a bridge between scoping review and conceptual theory building, the proposed framework provides a foundation for cumulative knowledge production, theoretical development, and future comparative research on national interest in both Iranian and broader international contexts.

Keywords: Iranian Foreign Policy, Iranian National Interest, Political Philosophy, Scoping Review, Thematic Analysis.

فصلنامهٔ دولت‌پژوهی
سال دوازدهم، شمارهٔ ۴۶، تابستان ۱۴۰۵، ص ۱۰۵-۱۵۲
DOI: 10.22054/tssq.2026.94054.1821

بازسازی مفهومی ادبیات منافع ملی در ایران: مرور دامنه‌ای مقاله‌های علمی-پژوهشی فارسی (از سال ۱۳۶۸ تاکنون)

محسن میرزازاده [۱]

[۱] دکتری علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
نویسنده مسئول: محسن میرزازاده؛ Email: Mohsenmirzazade@gmail.com
(تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۳- تاریخ تصویب: ۱۴۰۵/۰۲/۳۱)

چکیده

بسیاری از متخصصان حوزه منافع ملی معتقدند که این مفهوم دچار ابهام است. اما بررسی ادبیات منافع ملی در ایران نشان می دهد که مفهوم منافع ملی علاوه بر بحران ماهوی از بحرانی وجودی رنج می برد، چراکه برخی آثار حکایت از آن دارند که مصالح اسلامی و مسئولیت‌های فرامرزی مقدم بر منافع ملی و مسئولیت‌های درون‌مرزی است. تاکنون محققان ایرانی تلاش‌های زیادی برای حل بحران ماهوی و وجودی منافع ملی کرده‌اند، اما نتوانسته‌اند از مرزهای مفهومی موجود فراتر بروند و این کار را برای نظریه‌پردازی سخت کرده است. از این‌رو هدف مقاله این است که ادبیات موجود را با تمرکز بر مقاله‌های علمی-پژوهشی از سال ۱۳۶۸ بازسازی مفهومی کند. به همین منظور از روش مرور دامنه‌ای و تحلیل مضمون استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که ادبیات منافع ملی ایران را می توان پیرامون سه مقوله مبنایی پیش‌شرط‌ها، ابزارها و اهداف منافع ملی ساماندهی دوباره کرد: ذیل مقوله پیش‌شرط‌ها دموکراسی و جهانی‌شدن؛ ذیل مقوله ابزار ایدئولوژی در سطح تاکتیک یا در سطح استراتژی، و مصالحه یا مواجهه؛ و ذیل مقوله اهداف رفاه و توسعه ملت یا سعادت و پیشرفت امت مطرح است. نتیجه‌گیری مقاله این است که، بسته به

استناد به این مقاله: میرزازاده، محسن. (۱۴۰۵). بازسازی مفهومی ادبیات منافع ملی در ایران: مرور دامنه‌ای مقاله‌های علمی-پژوهشی فارسی (از سال ۱۳۶۸ تاکنون)، *فصلنامهٔ دولت‌پژوهی*، *۱۲(۴۶)*، ۱۰۵-۱۵۲. DOI: https://doi.org/10.22054/tssq.2026.94054.1821

State Studies Journal © 2015 by Allameh Tabataba'i University is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International.

هرکدام از دو دیدگاه، می توان مرزهای مفهومی موجود در ادبیات را در دو بازه مفهومی کلی سامان دهی کرد؛ از سیاست عالی تا سیاست دانی یا از سیاست تا پاد سیاست. این امر نشان می‌دهد که دعوای مفهومی و وجودی بر سر منافع ملی ایران ریشه در مسائل مبنایی‌تری دارد و نظریه پردازی در مورد آن نیازمند مباحث فلسفی بخصوص فلسفه سیاسی است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل مضمون، سیاست خارجی ایران، فلسفه سیاسی، مرور دامنه‌ای، منافع ملی ایران.

مقدمه

یکی از مفاهیم پرکاربرد و در عین حال مبهم در ادبیات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل به‌خصوص سیاست خارجی مفهوم منافع ملی است. تکثر دلالت‌های مفهومی منافع ملی چنان زیاد است که برخی محققان را به این نتیجه رسانده است که مفهوم منافع ملی مصداق یا مصادیق مشخصی ندارد (برچیل، ۱۴۰۰: ۱۷ و ۲۷۵). در ایران معاصر نیز تقریباً وضع بر همین منوال است. برخی نخبگان سیاسی و فکری ایران معتقدند که تاکنون تعریف مشخصی از مفهوم منافع ملی ارائه نشده است و چیستی این مفهوم در ابهام قرار دارد (تاجیک، ۱۳۸۰؛ سیف‌زاده، ۱۳۸۰؛ درویشی و فردی تازه‌کند ۱۳۸۷؛ ملایی و همکاران ۱۳۹۲؛ ظریف ۱۴۰۲).

با وجود این تشابه، مرور آثار نخبگان فکری جامعه یعنی ناظران سیاسی و تحلیلگران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که مباحث حوزه منافع ملی در ایران تفاوت عمده‌ای با ادبیات جهانی آن یافته است. در اینجا برخی محققان با برجسته کردن مسئولیت‌های فراملیِ حکومت مسئولیت‌های ملی آن را کمرنگ‌تر کرده‌اند (برای نمونه ن.ک. شجاعی، ۱۳۹۲؛ خانی و محمدی‌سیرت، ۱۳۹۵). به عبارتی، در برخی آثار، مسئولیت‌های فرامرزی بر مسئولیت‌های درون‌مرزی اولویت یافته است. سه نظریهٔ ملی‌گرایی، صدور مطلق انقلاب و ام‌القری حاصل چنین مناظره نخبگانی است (هراتی و سلیمانی، ۱۳۹۶). بدین‌سان می‌بینیم که در خارج از مرزهای ایران مناقشه بر سر مفهوم منافع ملی بیشتر مناقشه‌ای ماهوی است و بر سر ماهیت آن بحث می‌شود، اما در داخل مناقشه بر سر این مفهوم در برخی مواقع به مناقشه‌ای وجودی تبدیل شده است؛ در اینجا بحث بر سر بودوُنبود منافع ملی جریان دارد.

یکی از پیامدهای این مناقشهٔ وجودی و آن مناقشه ماهوی این است که داوری و ارزیابی کنش‌های سیاسی حکومت و شهروندان با اخلال مواجه می‌شود. معیار و شاخص مورد توافقی وجود ندارد که بر اساس آن اقدامات حکومت و شهروندان در راستای منافع ملی داوری شود، درحالی‌که منافع ملی به قول کلینتون، یکی از پیشکسوتان این حوزه، در حکم زبان مشترک جامعه است (۱۳۷۹، ۱۶۳). این امر ضرورت وجود نظریه‌ای را در مورد منافع ملی ایران ضروری می‌سازد که بتواند فارغ از سیاست زدگی معیاری همگانی فراهم سازد. اما لازمه

چنین کاری این است که مشخص شود در ادبیات پژوهشی این حوزه چه طیف مفهومی و چه استدلال‌هایی درباره منافع ملی، و به عبارتی چه تصویری از منافع ملی، تولید شده است.

پیشینهٔ پژوهش

ارزش‌ها و آرمان‌های اسلامی یکی از عناصر مهم شکل‌دهنده به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بوده و هستند (سریع‌القلم، ۱۳۷۹؛ تاجیک، ۱۳۸۳؛ ابراهیمی، ۱۳۸۸؛ ازغندی، ۱۳۸۹؛ قهرمان‌پور، ۱۳۹۴). همین امر به شکل‌گیری ادبیات پژوهشی گسترده‌ای دامن زده است که مناقشهٔ اصلی در آن نسبت میان منافع ملی و مصالح اسلامی است و بحث درباره ماهیت منافع ملی تا اندازه زیادی در ذیل این مناقشه قرار می‌گیرد. افزون بر این، بخش مهمی از این آثار ماهیتی تجویزی دارند و در پی دفاع از تقدم منافع ملی، مصالح اسلامی یا سازگاری میان این دو هستند. بدین ترتیب می‌توان در سطح نخست، اضلاع این مناظره را به ترتیب زیر ترسیم کرد: طرفداران منافع ملی (برای مثال، ن.ک. سیف‌زاده، ۱۳۸۰؛ بشیریه، ۱۳۸۰؛ مقتدر، ۱۳۷۰)؛ طرفداران مصالح اسلامی (برای مثال، ن.ک. لاریجانی، ۱۳۶۹؛ محمودی‌کیا، ۱۴۰۲؛ شجاعی، ۱۳۹۳)؛ و آثاری که در پی سازگاری یا تلفیق این دو هستند (برای مثال، ن.ک. دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۶؛ اختیاری‌امیری و همکاران، ۱۴۰۳).

بخش مهمی از این آثار، در نهایت، در پی توصیه به ترجیح یکی از این دو یا سازگاری آن‌ها هستند. از این‌رو، حتی آثاری که با هدف مرور یا دسته‌بندی این مناقشات نوشته شده‌اند، کمتر توانسته‌اند از چارچوب مفهومی رایج در این ادبیات فراتر بروند. از جمله، خسرو قبادی (۱۳۸۴) آرای مخالفان و موافقان منافع ملی را دسته‌بندی کرده و ضمن واردکردن ایراداتی به مخالفان منافع ملی، جانب رویکردی تلفیقی را به نفع منافع ملی می‌گیرد و الزاماتی برای تدوین منافع ملی در جمهوری اسلامی ایران پیشنهاد می‌کند. او با انتخاب برخی نویسندگان، به مقایسه دو دیدگاه موافق و مخالف منافع ملی می‌پردازد. مقصود رنجبر (در کیانی، ۱۳۸۶) پا را اندکی فراتر گذاشته و به برخی مبانی اختلاف در مناظره اصلی می‌پردازد. از دید او، مبانی قائلان به اولویت مصالح اسلامی دو نوع است: دینی و ایدئولوژیک. او ذیل مبانی دینی، به اصالت تکلیف در برابر اصالت نتیجه اشاره می‌کند و نظریه محمدجواد لاریجانی را که اصولاً به

اصالت تکلیف معتقد است، در برابر نظریه محمد مجتهد شبستری قرار می‌دهد. رنجبر ذیل مبانی ایدئولوژیک نیز به ماهیت انقلاب‌ها در صدور آرمان‌ها و ارزش‌هایشان اشاره می‌کند.

با این حال، این تلاش‌ها عمدتاً در چارچوب دسته‌بندی و ارزیابی مواضع موجود باقی می‌مانند و کمتر می‌کوشند روابط میان مفاهیم، مضامین و الگوهای استدلالی شکل‌دهنده به این مناقشات را در سطحی مبنایی‌تر بازسازی کنند. بنابراین خلأ موجود صرفاً فقدان یک دسته‌بندی دیگر از دیدگاه‌های موجود نیست، بلکه فقدان صورت‌بندی منسجمی از طیف مفهومی و استدلالی این ادبیات است.

اهداف و پرسش پژوهش

با توجه به ابهام مفهومی و بحران وجودی ادبیات حوزه منافع ملی در ایران، لازم می‌نماید که در آغاز حیطهٔ مباحث این حوزه و مرزهای آن مشخص شود. به سخن روشن، ضرورت دارد که نقشه‌ای مفهومی از ادبیات موضوع فراهم و مشخص شود که محققان در چه بازه‌ای از مفاهیم بحث خود را پیش می‌برند. این امر از آن‌رو اهمیت دارد که در ایران دامنه مفهوم منافع ملی کماکان از گستره گفتمان آن فراتر نرفته است و «صورت‌بندی مفهومی» منافع ملی تحت تأثیر گفتمان حاکم بوده است (تاجیک در کیانی، ۱۳۸۶: ۳۳). بدین ترتیب در این مقاله تلاش بر این است که از تقسیم‌بندی‌های رایج در این حوزه فراتر رفته و الگویی مفهومی برای سامان‌دهی ادبیات پژوهش تولیدشده در ایران بازسازی شود تا مبنایی برای تعریف و نظریه‌پردازی منافع ملی از سوی دیگر پژوهشگران فراهم شود. بدین‌سان پرسش اصلی را می‌توان چنین مطرح کرد: چگونه می‌توان گستره مفاهیم، مضامین و الگوهای استدلالی در ادبیات پژوهشی منافع ملی در داخل ایران از ۱۳۶۸ تاکنون را در قالب یک الگوی مفهومی بازسازی کرد؟

با توجه به ماهیت کیفی و اکتشافی مقاله حاضر، فرضیه‌ای که نیازمند آزمون تجربی یا آماری باشد، در اینجا مطرح نمی‌شود. در عوض، برنهاد اصلی[1] مقاله این است که بازسازی گسترهٔ مفاهیم، مضامین و الگوهای استدلالی موجود در ادبیات منافع ملی در ایران در قالب

1- thesis

شش پیوستار مفهومی نشان می‌دهد که تقابل‌های موجود در ادبیات حوزهٔ منافع ملی ایران از اختلاف در سیاست‌های مبنایی، و نه سیاست‌های موردی یا مقطعی، سرچشمه می‌گیرد و هر تلاش نظری برای تدوین نظریه در مورد منافع ملی ایران نمی‌تواند بی‌نیاز از بحث درباره مبانی فلسفی، از جمله مفروضات هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و فلسفهٔ سیاسی، باشد.

روش‌شناسی

روش‌های زیادی برای مرور ادبیات پژوهش وجود دارد که در ابعادی با یکدیگر همپوشانی دارند. دلیل اینکه ما برای گردآوری داده از روش مرور دامنه‌ای (مرور طیفی یا گستره پژوهی)[1] استفاده می‌کنیم این است که در مقایسه با دیگر روش‌های مشابه تناسب بیشتری با پرسشمان دارد. برای مثال، روش مرور نظام‌مند[2] پاسخ‌های موجود به یک پرسش مشخص، مثلاً چیستی منافع ملی، را جمع‌بندی می‌کند و به دنبال ارزیابی کیفی شواهد مطالعات انجام‌شده و راستی آزمایی نتایج است. این در حالی است که تعریف واحدی از منافع ملی وجود ندارد و متغیرها و مفاهیم آن تثبیت نشده‌اند تا از روش مذکور استفاده شود. در روش مرور روایی[3] موضوع پژوهش مرور توصیفی می‌شود و در فراترکیب[4] و فرا تحلیل نتایج مطالعات ترکیب و ادغام می‌شود. درحالی‌که هدف ما شناسایی، طیف‌بندی (گستره پژوهی) و ارائه صورت‌بندی تازه‌ای از ادبیات منافع ملی در ایران است و در این راه روش مرور دامنه‌ای می‌تواند مفید واقع شود.

بر اساس الگویی که آرکسی و اومالی در روش مرور دامنه‌ای طراحی کرده‌اند (Arksey & O'Malley, 2005) ، پس از طرح پرسش اصلی (که در بخش پیشین آمد) به پرتال جامع علوم انسانی وابسته به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (سایت انسانی) مراجعه و بازه زمانی را هم از سال ۱۳۶۸ تاکنون انتخاب کردیم، زیرا ادبیات منافع ملی پس از پایان جنگ تحمیلی با عراق رونق بیشتری یافته است (خواجه سروی در کیانی، ۱۳۸۶: ۱۵۸). تمرکز ما صرفاً بر مقاله‌های فارسی بود که در عنوان آن‌ها منافع ملی و مصالح اسلامی ایران یا جمهوری

1 - scoping review
2 - systematic review
3 - narrative review
4 - meta-analysis

اسلامی ایران درج شده باشد. ۱۵۲ مورد یافت شد و طی مرحله غربالگری ۴۱ مورد باقی ماند. معیار ورود به بحث نظری نویسنده مقاله در مورد منافع ملی ایران بود. در نتیجه مقاله صرفاً نظری در مورد نظریه‌های منافع ملی یا مقاله‌ای در مورد موضوعات منطقه‌ای و مسائل خاص کفایت نمی‌کرد. مثلاً مقاله‌هایی با عنوان *رهیافت‌های مختلف حقوق و روابط بین‌الملل نسبت به مفهوم منافع ملی* یا *اوپک و منافع ملی* یا *گسترش ناتو به شرق و منافع ملی ایران* کنار گذاشته شد، زیرا مقاله نخست کاملاً نظری بود و نویسندگان مقاله دوم مفروضاتی در مورد منافع ملی ایران داشتند که به طور مبسوط به بحث نمی‌گذاشتند. از ۴۱ مورد ۳۳ مورد مقاله علمی-پژوهشی در مجله‌های مورد تأیید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بودند. به آثار فوق سه مورد گفت‌وشنود مکتوب، یک مورد جستار و چهار مقاله از دو کتاب افزوده شد. دلیل این امر جایگاه ویژهٔ این نویسندگان در حوزه منافع ملی و توجه به سابقهٔ بحث در این حوزه بود. در جدول زیر آثار انتخابی به تفکیک آمده است:

جدول ۱. آثار انتخابی به تفکیک

شماره	مقاله	نویسنده	منابع ملی	منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع ملی	رویکرد نظری اعلامی
۱	توسعه تکنولوژی و منافع ملی	ابراهیم رزاقی (۱۳۶۸)	●				-
۲	گفت‌وشنودی درباره منافع ملی	داود هرمیداس باوند (۱۳۶۸)	●				-
۳	تحول در مفهوم منافع ملی؛ جایگزینی آن با مفهوم مصالح متقابل جهانی	حسین سیف‌زاده (۱۳۷۰)	●				-
۴	گفت‌وشنودی درباره منافع ملی	دوشنک مقددر (۱۳۷۰)	●				-
۵	دگرپذیری سیاسی و منافع ملی؛ جایگاه رقابت سیاسی در ایران	مجتبی مقصودی (۱۳۷۸)	●				-
۶	جایگاه منافع ملی در سیاستگذاری داخلی ایران	حسین بشیریه (۱۳۸۰)	●				-

شماره	مقاله	نویسنده	منابع ملی	منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع ملی	رویکرد نظری اعلامی
۷	منافع ملی و سیاست خارجی ایران؛ رویکرد اقتصادی	ابراهیم رزاقی (۱۳۸۰)	●				-
۸	منافع ملی و سیاست خارجی	داود هرمیداس باوند (۱۳۸۰)	●				-
۹	منافع ملی ما کدامند؟	محمدرضا تاجیک (۱۳۸۰)	●				-
۱۰	منافع ملی در عصر جهانی‌شدن	محمود عسکری (۱۳۸۰)	●				-
۱۱	منافع ملی در سیاستگذاری خارجی ایران	حسین سیف‌زاده (۱۳۸۰)	●				-
۱۲	یازده سناریو و تحول مفهوم منافع ملی؛ گذار از منافع ملی به منفعت نظام جمهوری اسلامی	فرزاد پورسعید (۱۳۸۱)	●				-
۱۳	اهداف و منافع ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران	مقصوده نججر (۱۳۸۱)	●			●	-
۱۴	ضرورت‌ها و بایسته‌های منافع ملی در نظام جمهوری اسلامی ایران	خسرو قبادی (۱۳۸۴)	●			●	-
۱۵	جایگاه منافع و امنیت ملی در ساختار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران	بیژن اسدی (۱۳۸۵)	●				-
۱۶	چارچوب تئوریک نظام بین‌الملل و منافع ملی	حسین دهشیار (۱۳۸۵)	●				واقع‌گرایی
۱۷	مفهوم منافع ملی از دیدگاه‌های گوناگون	مقصود نجیر (۱۳۸۵)	●				-
۱۸	روند اجتماعیشدن منافع ملی و سیاست خارجی؛ گذار دولت مدرن به دموکراسی	نورمحمد تورودی و سیروس فیضی (۱۳۸۶)	●				-
۱۹	مفهوم منافع ملی در سیاست	فرهاد درویشی و	●				سازه‌انگاری

شماره	مقاله	نویسنده	منابع ملی	منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع ملی	رویکرد نظری اعلامی
	خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ مطالعه موردی: دولت خاتمی (۱۳۸۴-۱۳۷۶)	محمد فردی تارکند (۱۳۸۷)					
۲۰	نسبت منافع ملی و مسئولیت‌های فراملی نظام جمهوری اسلامی ایران در اندیشه سیاسی امام خمینی	سید محمدرضا احمدی طباطبایی و محمود پروانه (۱۳۹۰)		●			اسلام
۲۱	چالش‌های دولت‌ملت‌سازی و منافع ملی در جمهوری اسلامی ایران	اعظم ملایی، محمدمهدی مظاهری، مجید کافی (۱۳۹۲)	●				سازه‌انگاری
۲۲	نقد و بررسی ایده منافع ملی در ساحت اندیشه سیاسی اسلام	مادی شجاعی (۱۳۹۳)		●			اسلام
۲۳	منافع ملی در الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت از منظر حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران	محمد خوش‌به‌ر، عباسعلی عظیمی شوشتری (۱۳۹۳)		●	●		اسلام
۲۴	تبیین تئوریک از چالشهای منافع ملی در رویکرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ معمای آرمان-واقعیت	جلیل حسن‌پور (۱۳۹۴)	●				واقع‌گرایی
۲۵	تأثیر ایدئولوژی بر منافع ملی و امنیت ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ با تأکید بر اندیشه امام خمینی(ره)	محمدحسین عانی، حسین محمدی سیرت (۱۳۹۵)		●	●		اسلام
۲۶	دشواره‌ای تعریف منفعت ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران	محمدجواد هراتی، رضا سلیمانی (۱۳۹۶)	●				سودمحور
۲۷	نسبت عملی منافع ملی و ایدئولوژی اسلامی در سیاست	محمدحسین خانی، حسین محمدی	●		●		سازه‌انگاری

شماره	مقاله	نویسنده	منابع ملی	منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع ملی	رویکرد نظری اعلامی
	خارجی جمهوری اسلامی ایران	سیرت (۱۳۹۶)					
۲۸	گستره منافع ملی در دولت اسلامی با تأکید بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران	قاسم شبان‌نیا (۱۳۹۷)		●			-
۲۹	همسویی ایدئولوژی و منافع ملی و روند منطقه‌ای قدرت‌یابی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۱۳۹۶)	مهدی پرهان، غلامرضا کریمی، ارسلان قربانی شیخ‌نشین، سیدعلی منوری (۱۳۹۸)	●			●	واقع‌گرایی تهاجمی
۳۰	نسبت عملگرایی و ایدئولوژی در سیاست خارجی ایران؛ رویکردی راهبردی یا تاکتیکی؟	محمدرضا - محمدعلی کیا دهشیری (۱۳۹۹)	-	-	-	-	واقع‌گرایی نئوکلاسیک
۳۱	رابطه منافع ملی و است واهد ا سلامی با تأکید بر اندیشه امام خمینی (ره)	اسماعیل بیدار و محمدعلی لیالی (۱۴۰۰)		●	●		اسلام
۳۲	بررسی تزاحم موقعیت ایدئولوژیک دینی نظام جمهوری اسلامی با منافع ملی	حسین جماعتی (۱۴۰۲)		●	●		اسلام
۳۳	جایگاه منافع ملی و ایدئولوژیک در رویکرد سیاست خارجی نظام جمهوری اسلامی ایران	داود غرایاق زندی، ارسلان قربانی شیخ‌نشین، سیدمسیح سیرجانی، سیدعلی منوری (۱۴۰۲)		●			واقع‌گرایی و آرمان‌گرایی
۳۴	تحلیل منعناستانه مفهوم منافع ملی در قرآن کریم	حسین محمدی سیرت و سید شرف‌الدین افضلی (۱۴۰۲)		●			-
۳۵	منافع ملی و راهبرد مقاومت در سیاست خارجی جمهوری	محمد محمودی کیا (۱۴۰۲)		●			-

شماره	مقاله	نویسنده	منابع ملی	منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع اسلامی	تلفیق با اولویت منابع ملی	رویکرد نظری اعلامی
	اسلامی ایران؛ رویکرد تقابلی یا هم‌افزا؟						
۳۶	واکاوی نسبت منافع ملی جمهوری اسلامی ایران با نظام بین‌الملل و بازنمود آن در جهت‌گیری سیاست خارجی	رضا اختیاری امیری، حسین دوست‌محمدی، محمدتقی قزلسفلی (۱۴۰۳)		●			عملگرایی
۳۷	فرصت‌ها و چالش‌های محور مقاومت برای منافع ملی ایران	الهه عابدی آرانی، محمدرضا کربلایی (۱۴۰۳)		●			اسلام
۳۸	انسان ایرانی و منافع ملی؛ تأملی درونه‌شناختی-تاریخ‌شناختی	محمدرضا تاجیک (۱۳۸۶)				●	فوکو
۳۹	هویت و منفعت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران	دفاعی فیروزآبادی (۱۳۸۶)	●				سازه‌انگاری
۴۰	منافع ملی و مسئولیت‌های فراملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران	مقصود رنجبر (۱۳۸۶)	●				-
۴۱	تجربه رقابت سیاسی و منافع ملی در جمهوری اسلامی ایران	غلامرضا خواجه‌سروی (۱۳۸۶)	-	-	-	-	-

برای تحلیل متون مورد بررسی از روش تحلیل مضمون و به طور خاص از رویکرد براون و کلارک استفاده شد. در این رویکرد، برخلاف رویکردهای مبتنی بر کدگذاری پایا که به اجماع میان چند کدگذار نیاز دارند و نیز رویکردهای مبتنی بر کتابچه کد که در آن‌ها مضمون‌ها از آغاز مشخص می‌شوند، تحلیل با قالب یا فهرست از پیش تعیین‌شده‌ای از کدها و مضمون‌ها آغاز نمی‌شود. در این نوع تحلیل مضمون، پژوهشگر نقش فعالی در فرایند تولید و تفسیر معنا دارد و در شکل‌گیری مضمون‌ها، هم به معناهای صریح و هم به معناهای ضمنی

توجه می‌کند تا داده‌های پراکنده به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل شوند. فرایند فوق از شش مرحله تشکیل شده است و پژوهشگر می‌تواند در جریان تحلیل میان این مراحل رفت‌وبُرگشت کند. از این‌رو، این مراحل ماهیتی خطی ندارند، بلکه بازتابی و تکرارشونده هستند (شیخ‌زاده و بنی‌اسد، ۱۳۹۹: ۱۳۰–۱۶۹). کدگذاری و تولید مضمون‌ها در این پژوهش عمدتاً به‌صورت استقرایی انجام شد و از رهگذر بازبینی و مقایسه مستمر، مضمون‌های اصلی و فرعی شکل گرفتند.

در مرحلهٔ نخست، ۴۱ مقاله باقی‌مانده از فرایند غربالگری، با دقت مطالعه شد تا پژوهشگر با محتوای داده‌ها و فضای کلی بحث درباره منافع ملی در ادبیات پژوهشی ایران آشنایی پیدا کند. در این مرحله، ایده‌ها و برداشت‌های اولیه به‌صورت جداگانه ثبت شدند؛ برای مثال، «اهمیت نقش مردم در شکل‌گیری منافع ملی» به‌عنوان یکی از ایده‌های اولیه یادداشت شد. این مرحله با هدف ایجاد آشنایی عمیق با داده‌ها و فراهم کردن زمینه برای کدگذاری بعدی انجام گرفت.

در مرحله دوم، گزاره‌هایی که حاوی معنایی مرتبط با مفهوم منافع ملی بودند، به‌صورت دستی در متن‌ها علامت‌گذاری شدند و برای هرکدام واحد معنایی اولیه‌ای در نظر گرفته شد. در مجموع، ۷۲۶ واحد معنایی اولیه شناسایی شد. برای نمونه، گزاره «توصیه به ایجاد فضای باز سیاسی در شکل‌گیری تعریف منافع ملی» به‌عنوان یک واحد معنایی اولیه شناسایی و ثبت شد. واحد معنایی در این پژوهش کوچک‌ترین بخش از متن است که حامل یک معنای مستقل و مرتبط با مسئله پژوهش تشخیص داده می‌شود.

در مرحله سوم، واحدهای معنایی بر اساس قرابت مفهومی با یکدیگر مقایسه و دسته‌بندی شدند و واحدهایی که از نظر تحلیلی با یکدیگر ارتباط داشتند، ذیل مضمون‌های بالقوه سامان یافتند. برای نمونه، واحد معنایی «توصیه به ایجاد فضای باز سیاسی در شکل‌گیری تعریف منافع ملی» به‌صورت موقت ذیل مضمون اولیه «فضای دموکراتیک» قرار گرفت. در جریان این فرایند، واحدها و مضمون‌های بالقوه (کدهای اولیه) به طور مستمر بازبینی شدند و واحدهای هم‌پوشان یا فاقد تمایز مفهومی معنادار، در موارد لازم با یکدیگر ادغام شدند.

در مرحله چهارم، مضمون‌های بالقوه از طریق بازبینی، مقایسه و تجمیع پالایش شدند تا ساختار منسجم‌تری از مضمون‌های فرعی به دست آید. در نتیجه این فرایند، دوازده مضمون فرعی نهایی شناسایی و ایجاد شد و شبکه‌ای از روابط میان آن‌ها شکل گرفت. در اینجا، مضمون عبارت است از ویژگی تکراری و مشخصی که نشانگر درک و تجربه خاصی مرتبط با پرسش اصلی است. به عبارتی، الگوها یا معانی‌ای هستند که فعالانه برساخته می‌شوند. برای نمونه، مضمون بالقوه «فضای دموکراتیک» پس از مقایسه با مضمون‌های مشابه، در سطحی انتزاعی‌تر ذیل مضمون فرعی «دموکراسی» قرار گرفت. این مرحله با هدف اطمینان از انسجام درونی مضمون‌ها و تمایز آن‌ها از یکدیگر انجام شد.

در مرحله پنجم، مضمون‌های فرعی به‌دست‌آمده در مرحله قبل، در سطحی انتزاعی‌تر بازبینی و در سه مضمون اصلی سازمان‌دهی شدند؛ به‌گونه‌ای که هر مضمون اصلی، الگوی معنایی مشترک میان مجموعه‌ای از مضمون‌های فرعی را بازنمایی می‌کرد. در نهایت، دوازده مضمون فرعی در سه مضمون اصلیِ «پیش‌شرط‌های تأمین منافع ملی»، «ابزارهای تأمین منافع ملی» و «اهداف تأمین منافع ملی» سامان یافتند. برای نمونه، واحد معنایی «توصیه به ایجاد فضای باز سیاسی در شکل‌گیری تعریف منافع ملی» ابتدا در مضمون بالقوه «فضای دموکراتیک» و سپس در مضمون فرعی «دموکراسی» قرار گرفت و این مضمون در سطح بالاتر ذیل مضمون اصلی «پیش‌شرط‌های تأمین منافع ملی» سازمان‌دهی شد. بدین ترتیب، حرکت از واحدهای معنایی و کدهای بالقوه به مضمون‌های فرعی و سپس مضمون‌های اصلی، مبنای بازسازی ساختار مفهومی ادبیاتِ مورد بررسی قرار گرفت.

در مرحله ششم، پس از بازبینی نهایی و اطمینان از انسجام مضمون‌های اصلی و فرعی و روابط میان آن‌ها، فرایند تحلیل آغاز شد. در این مرحله، برای هر مضمون فرعی، گزاره‌های شاهد از مقاله‌های مورد بررسی انتخاب و ارائه شد تا پیوند میان یافته‌های تحلیلی و داده‌های پژوهش آشکار باشد. در مرحلهٔ تفسیر نهایی، با توجه به مناظره غالب در ادبیات پژوهشی درباره نسبت میان منافع ملی و مصالح اسلامی، روابط میان مضمون‌های فرعی نیز بررسی شد. در مواردی که میان مضمون‌ها تقابل مفهومی معناداری وجود داشت، آن‌ها به‌صورت دو قطب

یک دامنه مفهومی بازنمایی شدند. بدین ترتیب، مضمون‌های فرعی جفت‌جفت در برابر یکدیگر قرار گرفتند تا دو سوی گستره مفهومی و استدلالی موجود در ادبیات پژوهش را نشان دهند. این صورت‌بندی امکان داد که مناظره میان منافع ملی و مصالح اسلامی نه صرفاً به‌عنوان مجموعه‌ای از مواضع متفاوت، بلکه چونان شبکه‌ای از مفاهیم و الگوهای استدلالی مرتبط با یکدیگر بازسازی شود.

جدول ۲. تحلیل مضمون ادبیات پژوهش طرفداران منافع ملی

واحدهای معنایی	مضمون فرعی	مضمون اصلی
شرط تساهل و همزیستی / تفاهم ملی و فضای باز سیاسی / مشارکت سیاسی پیش‌شرط تأمین منافع ملی / توسعه سیاسی مقدم بر دیگر زمینه‌ها است	دموکراسی	پیش‌شرط‌ها
تأثیر جهانی‌شدن در تعریف منافع ملی / نگاه به منافع ملی در ظرف جهانی‌شدن	جهانی‌شدن	
منافع ملی اهرم توسعه است / افزایش ثروت ملی هم هدف است هم ابزار	توسعه	اهداف
یکی از عناصر منافع ملی رفاه است و یکی از مؤلفه‌های قدرت ملی قدرت اقتصادی است / وظیفه عرفی و شرعی جمهوری اسلامی در تأمین رفاه عمومی	رفاه	
در ملت هدف وحدت درونی است نه وحدت بیرونی / منافع ملی محدود به حدود و ثغور جغرافیایی و هویت یک ملت خاص است	ملت	
ایدئولوژی چوپان ایدئولوژی و رهامنای منافع ملی نه هدف / نگرانی از نگاه ایدئولوژیک / سیاست ایدئولوژیک یکی از موانع منافع ملی / جهان امروز جهان پستا ایدئولوژی است	نگاه غیر ایدئولوژیک	ابزار تحقق اهداف
تنش با دیگر کشورها نباید مستمر باشد / نمی‌توان در سیاست پروژه‌ای علیه دیگران داشت / هزینه‌سازبودن تعارض با نظام بین‌الملل	مصالحه	

جدول ۳. تحلیل مضمون ادبیات پژوهش طرفداران مصالح اسلامی

واحدهای معنایی	مضمون فرعی	مضمون اصلی
--	--	پیش شرط‌ها
توسعه واژه‌ای مهم است / پیشرفت با اقتضائات و مبانی ایران سازگار است.	پیشرفت	اهداف
هدف سعادت ابدی کل جامعه بشری است / سعادت هم جنبه مادی دارد هم جنبه معنوی / بدون ایدئولوژی سعادت زندگی دو جهان تأمین نمی‌شود	سعادت	
جامعه‌امت متعهد رسالت جهانی دارد / اسلام رویکرد جهان‌گرایانه دارد / ملاک شهروندی انسان‌بودن است نه خاک و غیره / دولت اسلامی در برابر همه انسان‌ها تکلیف دارد	امت	
جایزبودن عرفاً تعقیب‌نشینی تاکتیکی در حفظ و تعقیب آرمانهای ایدئولوژیک / ایدئولوژی دینی قوام‌بخش منافع ملی ایران در منطقه و جهان است /	نگاه ایدئولوژیک	ابزار تحقق
امر به معروف و نهی از منکر مسلمان را در حال مبارز؛ دائمی فساد قرار می‌دهد / در هر شرایطی باید مانند پیامبران بر حق پافشاری کرد / هدف معروف مقاومت؛ اصلاح و تغییر تجاوزهای نظام بین‌الملل / مبارزه با استکبار و فراهم‌کردن مقدمات ظهور امام زمان (عج) است	مواجهه	

در پایان این بخش بایستی اظهار داشت که ممکن است برخی آثار جدی در مورد منافع ملی از چشم ما دور بماند. دلیل این امر آن است که در عنوان این مقاله‌ها مفهوم منافع ملی درج نشده است و نویسندگان تحت عنوان‌های دیگری از جمله سیاست خارجی و یا حتی مطالعات موردی منظور خود را از منافع ملی روشن کنند. در نتیجه لازم می‌نماید در پژوهش‌های بعدی موارد فوق به‌علاوه کلیدواژگان مقاله‌ها هم مورد توجه قرار گیرد. همان‌طور که پیش‌تر گفتیم، در این مقاله تنها بر عنوان مقاله‌ها تمرکز شده است.

بحث اصلی

تحلیل مضمون مقاله‌ها نشان می‌دهد که می‌توان آن‌ها را ذیل سه مضمون اصلی زمینه‌ها و پیش‌شرط‌ها، اهداف و در نهایت ابزار تحقق منافع ملی دسته‌بندی کرد. ذیل هر عنوان ابتدا دیدگاه طرفداران منافع ملی و سپس دیدگاه طرفداران مصالح اسلامی مطرح می‌شود.

از دولت تا مردم

دموکراسی یکی از زمینه‌ها و پیش‌شرط‌های مد نظر برخی محققان ایرانی در تعریف و شکل‌گیری منافع ملی است. از دید این نویسندگان، منافع ملی شکل نمی‌گیرد و تعریف نمی‌شود، مگر اینکه در جامعه دموکراسی برقرار باشد. برخی محققان ضمن بحث از دموکراسی به مقوله جهانی‌شدن هم اشاره می‌کنند.

هرمیداس باوند (۱۳۶۹) که منافع ملی را فارغ از نوع رهبران امری ثابت می‌داند، تعریف آن را به اصل تساهل و همزیستی مشروط می‌کند. به نظر او، یکی از موانع تأمین منافع ملی وجود اختلاف میان نظام سیاسی و جامعه است و برای از بین بردن این اختلافات، لازم است فضای مدارا و همزیستی و همکاری فراهم شود. چنین امری هم جز با تشکیل احزاب و تحمل آرای سیاسی و اجتماعی مخالف و میزانی آزادی نسبی در بیان آراء مخالف میسر نمی‌شود. این نویسنده معتقد است که آگاهی اجتماعی مطلوب در محیطی شکل می‌گیرد که موازنه‌ای منصفانه میان منافع گروه‌های مختلف برقرار باشد؛ موازنه‌ای که منجر به شکل‌گیری منافع مشترک شود. حضور مردم در صحنه سیاست منوط به وجود چنین آگاهی مشترکی است. توسعه سیاسی باید به‌موازات توسعه اقتصادی و فرهنگی صورت گیرد و توسعهٔ فرهنگی نیز به‌تنهایی کفایت نمی‌کند؛ زیرا سرعت فرهنگ در جامعه کمتر از سیاست و اقتصاد است. مقتدر (۱۳۷۰) دموکراسی را محدود به اعمال حکومت نمی‌کند و آن را به میان مردم می‌برد. او در تعریفی روسویی از منافع ملی آن را خیر عموم معرفی می‌کند که توسط اراده عمومی تعیین می‌شود. منافع ملی واقعیتی عینی است که با منافع کل جامعه مطابقت دارد. به نظر او، نوع حکومت در تعیین منافع ملی نقش شایانی دارد، زیرا مردم در حکومت دموکراتیک جایگاه والایی در تعیین سیاست‌ها بازی می‌کنند. با چنین سازوُکاری است که منافع کثیری از مردم تأمین می‌شود. مقتدر معتقد است که اتفاق‌نظر برای تعیین خط‌مشی ضرورت بسیاری دارد و سیاست خارجی‌ای موفق است که ملت را پشتیبان خود داشته باشد. او از این طریق میان سیاست داخلی و سیاست خارجی پل می‌زند. مقتدر از تقدم توسعهٔ سیاسی می‌گوید و ملاک آن را در مشارکت مردم و تمایل ایشان به شرکت در امور سیاسی، انتخابات و رسانه‌ها می‌بیند. به نظر او،

هر چه جامعه دموکراتیک‌تر باشد، حضور مردم فعال‌تر می‌شود. به‌واسطه این توسعه اقتصادی هم فرهنگ جدیدی پدید می‌آید. در این دیدگاه، مردم بزرگ‌ترین سرمایه کشور هستند و باید شرایط اقتصادی و فرهنگی شایسته‌ای برای ایشان ایجاد شود. رزاقی (۱۳۶۹) نیز از پیش‌شرط تفاهم ملی و فضای باز سیاسی برای تأمین منافع ملی صحبت می‌کند. به گفته او «ترجیح منافع ملی به هرگونه منافع دیگر باید اساس وحدت بین نیروهای کشور قرار گیرد تا حداکثر همبستگی و حداقل تنش در مسیر کوشش ملی برای حذف وابستگی‌های گوناگون حاصل شود». رزاقی معتقد است که در تعریف منافع ملی معیارهایی باید به کار گرفته شود که «تقریباً مورد پذیرش همگان باشد» تا مبادا وحدت ملی زیر سؤال رود. با ایجاد تفاهم ملی نه‌تنها در عرصه فکری خصومت ورزی شکل نمی‌گیرد، بلکه در مرحله اجرا نیز اکثریت حقوق اقلیت را ملاحظه کرده و اقلیت نیز در برابر اکثریت مانع‌تراشی نمی‌کند. به گمان او، منافع ملی چیزی نیست که منتقدین حکومت به مخالفت با آن بپردازند، بلکه با ایجاد تفاهم ملی، فضای باز سیاسی برای همگان فراهم می‌شود و مواجههٔ سازنده به جای مواجهه مخرب می‌نشینند. بدین ترتیب نزد رزاقی تفاهم و سازش ملی یکی از راه‌های سه‌گانه تقویت منافع ملی محسوب به حساب می‌آید. به نظر او، در نبود سازمان‌های سیاسی و صنفی ریشه‌دار و فقدان دولت‌های دوراندیش و مسئول فضایی پرتنش و خشن بر جامعه حاکم می‌شود. راه رفع این اختلافات نیز جریان آزاد عقاید و انتخابات آزاد است. دولت هم موظف است با حمایت مردم و روشنفکران به تأسیس تشکل‌های سیاسی و صنفی مردمی تشویق کند.

عطارزاده (۱۳۷۸) مشارکت سیاسی را پیش‌شرط تأمین منافع ملی معرفی می‌کند. نزد او «دگرپذیری» به معنای تحمل وجود نظر مخالف است نه پذیرش نظر مخالف؛ یعنی عدم حذف دیگری و منحل نکردن رقابت. به باور عطارزاده، قاعده بازی سیاست حفظ و بقای طرفین است و توسل به قهر و خشونت منافی اصل مدارا یا دگرپذیری است. او با جانبداری از تکثر سیاسی به رقابت سیاسی میان گروه‌ها و احزابی توصیه می‌کند که نماینده خواست عمومی هستند. او که دولت حداکثری را مانعی در برابر دگرپذیری می‌بیند، خواستار دولت حداقلی (دولت رفاه یا دولت توسعه) می‌شود تا با حضور نمایندگانی از اقشار و نهادهای اقتصادی اهداف آن تحقق

یابد. او «مردم‌سالاری» و وجود احزاب را مانعی در برابر ایجاد حس محرومیت و پیامدهای آن و موجب وحدت جامعه می‌داند. چنین است که «مشارکت سیاسی سامانمند» را ضامنی برای تأمین منافع ملی قلمداد می‌کند. به نظر این نویسنده، محور فعالیت‌های سیاسی باید حفظ و تأمین منافع باشد و نباید رقابت سیاسی به «درگیری‌های حاد سیاسی» ختم شود، زیرا در چنین حالتی منافع ملی به خطر می‌افتد.

بشیریه (۱۳۸۰) از نخستین محققانی است که از دریچهٔ جهانی‌شدن به مقولهٔ دموکراسی در تأمین منافع ملی می‌پردازد. هرچند در مطلق انگاشتن پدیده جهانی‌شدن جانب احتیاط را نگاه می‌دارد و دولت‌های ملی را همچنان معتبر دانسته و معتقد است که در عصر جهانی‌شدن کارویژه‌های جدیدی یافته‌اند. لذا جهانی‌شدن ظرفی است که منافع ملی باید درون آن فهم شود. او می‌گوید که دولت ملی به‌تنهایی قادر نیست که مسائل عصر جدید را حل کند و ضرورت دارد از منابع کشورهای دیگر و سازمان‌های بین‌المللی استفاده کند. به اعتقاد او، ذیل جهانی‌شدن علائق سیاسی تازه‌ای مطرح شده است، مانند دموکراسی جهانی، حقوق بشر، صلح و نظیر این‌ها که نهادهای متناسب با خود را پدید آورده‌اند. در پی چنین تحولاتی است که بشیریه می‌گوید مرجع تشخیص منافع ملی باید به شیوه‌ای دموکراتیک مشخص شود.

سیف‌زاده (۱۳۸۰) نیز با انتقاد از ملت در معنای دسته و جناح جانب حزب را می‌گیرد که تعبیری دموکراتیک را به ذهن متبادر می‌کند. او دو نگاه را از هم متمایز می‌سازد: نگاه ملی‌گرا و نگاه ملت‌گرا. نگاه نخست بر محور ملی تأکید دارد، ولی نگاه دوم بر روی بخش‌های یک ملت تأکید دارد و عوض تأمین منافع ملی به تأمین منافع ملت توجه دارد. او ملت را به سه بخش تقسیم می‌کند: دسته، جناح و حزب. دسته منافع خود را مقدم بر منافع ملی می‌سازد. جناح نیز تصور خود از منافع ملی را جای منافع ملی می‌نشاند. به نظر سیف‌زاده، اکثر گروه‌های سیاسی ایران دسته‌ای و جناحی عمل می‌کنند و اصلاً به ملیت نمی‌اندیشند. در مقابل، این حزب است که منافع خود را در قالب منافع ملی تعریف و تأمین می‌کند. در نظام‌های حزبی منافع گروهی از طریق دموکراسی تعیین می‌شود و احزاب سعی می‌کنند که منافع خود را در قالب منافع ملی تعریف کنند. این نویسنده معتقد است که در ایران هنوز چارچوبی ملی فراهم نشده است. به

عبارتی، میان ملی و ملت فاصله وجود دارد و باید این دو با هم تلفیق شوند. منتها نخست لازم است که بعد ملی ساخته شود و سپس ملت بنا شود. به عبارتی، تعریف منافع ملی باید درون‌زا باشد، نه اینکه از بیرون به جامعه تزریق شود.

خواجه سروی (در کیانی، ۱۳۸۶) در برداشتی که یادآور دموکراسی از بالا است، اعتقاد دارد که اگر رقابت سیاسی میان جناح‌ها برقرار باشد، شکوفایی سیاسی روی می‌دهد و کیفیت حکمرانی ارتقا می‌یابد و این امر به نوبه خود به تأمین بهتر منافع ملی ایران کمک می‌کند. او به همین دلیل از لزوم ایجاد نظام دوحزبی می‌گوید. همچنین می‌افزاید که رقابت سیاسی دیگر هویتی نیست و اقتصادی-اجتماعی شده و به طور غیرمستقیم حفاظت از منافع ملی را در جمهوری اسلامی عقلایی‌تر کرده است.

نوروزی و فیضی (۱۳۸۶) وجه درون‌زای دموکراسی در تأمین منافع ملی، یعنی دموکراسی از پایین، را پررنگ‌تر می‌بینند. پیش‌فرض ایشان این است که نظم بین‌الملل در عصر کنونی که گرایش به حاکمیت ملی و دموکراسی مبتنی بر لیبرالیسم دارد، سیاست خارجی کشورها را تحت تأثیر قرار داده است. در این حالت دموکراسی دیگر با حضور مردم در انتخابات تعریف نمی‌شود، بلکه حالت پیچیده‌ای یافته و از صرف انتخاب به بحث و دخالت در تصمیم‌گیری‌ها تغییر یافته است. این کار از طریق راهپیمایی، اعتصاب، احزاب و رسانه‌ها و مانند این‌ها صورت می‌گیرد. نویسندگان معتقدند که فرایند دموکراتیک‌شدن با تثبیت دولت‌های مدرن آغاز شد؛ فرایند تبدیل دولت مطلقه به دموکراسی‌های لیبرال. در عصر جهانی‌شدن دولت‌ها نمی‌توانند ادعای ناتوانی مردم را کنند و مردم را تحت قیمومیت خود قرار دهند. در نتیجه، دولت‌ها دیگر گریزی از این ندارند که به جای دولت اصالت را به مردم هدف دهند. در فرایند دموکراتیک‌شدن تغییر کارکردی دولت‌ها مهم است نه تغییر صوری و شکلی آن‌ها. از نگاه ایشان، نیروها و منافع جامعه نقش به سزایی در شکل‌گیری منافع ملی و جهت‌دهی به سیاست خارجی یافته‌اند؛ به طوری که می‌توان گفت تفکیک واقع‌گرایان میان سیاست داخلی و سیاست خارجی از بین رفته است. به همین خاطر نویسندگان از اصطلاح «جامعه‌شناسی سیاسی سیاست خارجی» استفاده می‌کنند و آن را حاصل دموکراسی می‌دانند که مبتنی بر

مشارکت عمومی و رقابت سیاسی اجتماعی کثرت‌گرا است. در یک کلام، منافع ملی نقطه تلاقی علائق و افکار گوناگون جامعه است.

در اینجا اصولاً باید به مواضع موافقان مصالح اسلامی در مورد دموکراسی و جهانی‌شدن بپردازیم، اما در مقاله‌های ایشان اثری از این مقوله‌ها نیست، شاید به این دلیل که منافع ملی یا به باور ایشان مصالح اسلامی امری شکل گرفتنی نیست، بلکه امری از پیش موجود است و نیازی به دخالت مردم ندارد. در حالی که در مقاله‌های طرفدار منافع ملی شاهد نوسانی میان دموکراسی از بالا و دموکراسی از پایین هستیم؛ دستهٔ اول منافع ملی را حاصل دولت منتخب می‌داند، اما دستهٔ دوم منافع ملی را حاصل مردم مشارکت‌جو می‌داند. در بحث از مقوله‌ها و مضمون‌های بعدی چنین خلأیی دیده نمی‌شود و هر دو طرف به مناظره بر سر موضوع می‌پردازند.

از رفاه تا سعادت

تحلیل مضمون مقاله‌ها نشان می‌دهد که رفاه و سعادت جزء اهداف تحقق منافع ملی هستند. نزد محققان طرفدار منافع ملی رفاه و نزد پژوهشگران طرفدار مصالح اسلامی سعادت اهمیت دارد.

هرمیداس باوند (۱۳۶۹) در تعریفی که از منافع ملی دارد، آن را مجموعهٔ شرایط و امکانات پویایی فرض می‌کند که نیازهای اقتصادی جامعه را در کنار دیگر نیازهای امنیتی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تأمین می‌کند. بنابراین منافع ملی شامل منفعت‌های عمومی جامعه مثل توقعات روزمره مردم نیز می‌شود. از دید او، منافع ملی مجموع عناصر مادی و معنوی است و بدین ترتیب توجه به مادیات ذیل منافع ملی قرار می‌گیرد. هرمیداس باوند در اینجا مستقیماً به رفاه اشاره‌ای نمی‌کند، اما در جای دیگر (۱۳۸۰) مستقیماً آن را به کار می‌برد و از اولویت رفاه عمومی می‌گوید و معتقد است که امنیت مطلق و جایگاه فرهنگی به‌تنهایی ضامن تأمین منافع ملی نیستند. به نظر مقتدر (۱۳۷۰)، منافع ملی واقعیتی عینی است و بعد از حفظ تمامیت سرزمینی تأمین نیازهای مردم و رفاه در اولویت قرار دارد. او به قدرت اقتصادی در کنار قدرت نظامی بها می‌دهد و قدرت اقتصادی را یکی از عناصر قدرت ملی می‌داند. او می‌گوید:«استفاده از مواهب زندگی در مذهب ما مورد تأکید قرار گرفته و جامعه باز به‌مراتب سریع‌تر از یک جامعه بسته به

قدرت، امنیت، رفاه و آزادی خواهد رسید». قبادی (۱۳۸۴) رفاه را یکی از عناصر منافع ملی را قرار می‌دهد و با ارجاع به مرتضی مطهری خدمت‌رسانی به مردم را از تأکیدات دین اسلام دانسته و می‌افزاید کشور اسلامی نمی‌تواند «عقب‌مانده یا توسعه‌نیافته» بماند، زیرا در زمینه رفاه محتاج بیگانگان می‌شود و چنین امری با حکم دینی مبنی بر عدم استیلای کفار مباینت دارد.

در مقابل، احمدی طباطبایی و پروانه (۱۳۹۰) دیدگاه امام خمینی را با مقوله رفاه مغایر می‌بینند. نویسندگان رسالت جهانی اسلام و احکامی همچون امر به معروف و نهی از منکر را مبنا قرار داده و از مسئولیت‌های فراملی جانبداری می‌کنند. از نگاه ایشان، رویکرد امام خمینی به منافع ملی و مصالح اسلامی رویکرد «دیالکتیک تنافع» است، یعنی هر یک از دیگری بهره می‌برد. ایشان با استناد به *صحیفهٔ نور* معتقدند که چون مصالح اسلامی از نگاه رهبر مؤسسِ نظام نباید تعطیل شود و وظیفهٔ حکومت اسلامی هم نشر اسلام در جهان است، پس مردم باید فشارها و سختی‌ها را تحمل کنند، چراکه این انقلاب مقدمه انقلاب جهانی است. ضمن اینکه در امت اسلامی، خلاف دیگر جوامع که «بهزیستی و خوب بودن» معمول است، رسیدن به کمال و «شدن» مطمح‌نظر است. شجاعی (۱۳۹۲) هم واژه «سعادت» را جایگزین رفاه می‌کند و هدف را سعادت ابدی همه انسان‌ها تعریف می‌کند. به نظر او، سعادت معنایی به کلی متفاوت با رفاه دارد، زیرا هم سعادت دنیوی را در برمی‌گیرد هم سعادت اخروی، و چنین سعادتی جاودان و ماندگار است. در یک نظام اجتماعی مطلوب، افراد زندگی مادی «مقبولی» دارند، ضمن اینکه کارویژه اصلی حکومت اسلامی سعادت همهٔ ملت‌ها است نه سعادت یک ملت، زیرا این حکومت در ادامه رسالت انبیا آمده است. جهان‌بینی چنین حکومتی الهی و اسلامی است و با جهان‌بینی حکومت‌های مادی و حتی التقاطی که توأمان اهداف مادی و معنوی را پی می‌گیرند، تفاوت دارد. بدین ترتیب، از دید نویسنده، پیگیری منافع ملی و ضمن آن مقوله رفاه جای خود را به پیگیری «منافع اصیل، عادلانه و سعادت محور» برای همه انسان‌ها می‌دهد. در پرتو چنین رویکردی است که مطابق با «سیاست‌گذاری‌ها» و اقدامات حکومت، منافع ملت ایران هم تأمین می‌شود. دهقانی فیروزآبادی (در کیانی، ۱۳۸۶) هم از واژه سعادت استفاده می‌کند. او سلسله‌مراتب منافع ملی جمهوری اسلامی را چنین تعریف می‌کند: حفظ بقا و موجودیت

سیاسی، حفظ انقلاب اسلامی و مبانی آن، استقرار نظم سیاسی-اقتصادی مطلوب بین‌الملل، سعادت و وضعیت مطلوب اقتصادی. او ذیل این عنوان آخر رفاه، معیشت، توسعه را نیز می‌گنجاند.

بدین ترتیب می‌بینیم که مضمون رفاه در برابر مضمون سعادت یکی از مضمون‌های فرعی است که به‌عنوان هدف منافع ملی به موضوع مناقشه میان پژوهشگران بدل شده است. این تقابل با مطرح‌شدن الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت در اوایل دهه نود خورشیدی شکل جدی‌تری به خود گرفت و به مضامین دیگر از جمله دو مضمون مهم توسعه و پیشرفت هم تسری پیدا کرد.

از توسعه تا پیشرفت

در ادبیات منافع ملی در ایران دو مضمون توسعه و پیشرفت نیز به‌عنوان اهداف مطرح می‌شوند. هرچند محتوای تولیدشده به‌اندازه مضمون‌های پیشین نیست. برای مثال، رزاقی (۱۳۶۹) توسعه را انباشت ثروت مادی و معنوی تعریف می‌کند و معتقد است می‌توان همچون ژاپن با حفظ منافع ملی به توسعه رسید. او در عین اینکه مخالف الگوی توسعه غربی است، منافع ملی را بر هر نوع منافع دیگر ترجیح می‌دهد تا وابستگی در عرصه‌های گوناگون برطرف شود. منافع ملی اساسی‌ترین منافع ملت است و پس از حفظ تمامیت ارضی به استقلال و رفع وابستگی اولویت می‌دهد. به نظر او، توسعه‌نیافتگی تمام آثار اشغال نظامی، به جز حضور نیروهای نظامی دولت اشغالگر، را در بردارد. با شناخت منافع ملی و حرکت آگاهانه مردم و دولت در راستای آن می‌توان ایران را از وابستگی نجات داد. در این نگاه، شناخت هویت و فرهنگ ملی در انتخاب یا خلق الگوی توسعه لازم است. بر اساس چنین تعریفی، مهم‌ترین علت توسعه‌نیافتگی خروج سرمایه‌های مادی و معنوی من‌جمله خروج نخبگان است.

رنجبر (۱۳۸۵) نیز بر آن است که هدف سیاست خارجی افزایش ثروت ملی است. او با اتکا به آرای پریکلس می‌گوید که افزایش ثروت ملی هم هدف است هم ابزار؛ ابزاری برای رسیدن به اهداف دیگر. تمام برنامه‌های دولت نیز باید بر اساس همین هدف تنظیم شود. مشروعیت هر دولتی هم به میزان ثروت ملی و توان افزایش آن بستگی دارد. به نظر او، اگر در سیاست خارجی قدرت ملی (درآمد سرانه، صادرات و واردات، ذخایر و سرمایه‌های ارزی،

توان اقتصادی، نیروی نظامی و غیره) افزایش یابد، منافع ملی هم تأمین می‌شود. او (۱۳۸۱) حتی تا آنجا پیش رفته است که رشد و توسعهٔ اقتصادی را عاملی اجماع ساز در میان نخبگان سیاسی کشور بر سر منافع ملی می‌داند. هدف توسعه را نیز بهزیستی و رفاه اقتصادی معرفی می‌کند.

در مقابل، خوش‌چهره و شوشتری (۱۳۹۳) با توجه به ابهام واژه توسعه و تناسب آن با جوامع غربی و نظر به تشخیص رهبر دوم انقلاب، واژه پیشرفت را مناسب‌تر می‌بینند. طرح بحث ایشان در قالب الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت نیز بر همین مبنا قابل فهم است. از این‌رو سعی می‌کنند منافع ملی را با ارزش‌ها و اهداف حکومت موجود و جامعه ایرانی تطبیق دهند. از دید ایشان، ارزش‌های معنوی انسان و حرکت او به‌سوی کمال موجب می‌شود که منافع ملی عین مصلحت انقلاب اسلامی و خلاف مسیر نظام‌بین‌الملل باشد.

در ادبیات پژوهشی ایران مخالفت با توسعه به خاطر مبنای غربی آن مسبوق به سابقه است، اما طرح مضمون پیشرفت به جای آن امری جدید است و سابقهٔ آن به تأسیس مرکز اسلامی-ایرانی پیشرفت بازمی‌گردد. این امکان وجود دارد که طرفداران مصالح اسلامی محتوای بیشتری در قالب پیشرفت تولید کنند. همچنین به نظر می‌رسد که اختلاف بر سر این دو مفهوم علاوه بر مبانی به استلزامات آن‌ها من‌جمله ابزار حصول منافع ملی مربوط باشد.

از ملت تا امت

یکی از مضمون‌های فرعی ادبیات منافع ملی گستره جغرافیایی اهداف منافع ملی است؛ اینکه هدف از تأمین منافع ملی رفاه و توسعه برای ملت باشد یا سعادت و پیشرفت برای امت.

رزاقی (۱۳۶۹) معتقد است که منافع ملی منافع ملت است و ملت هم شامل همهٔ افرادی می‌شود که در جغرافیای ایران به دنیا آمده‌اند و تربیتی ایرانی دارند. هرچند معتقد است که نباید به دام «ملت‌پرستی» افتاد. در ملت‌پرستی یک ملت صرفاً به منافع ملی خود می‌اندیشد، منافع ملی دیگر ملت‌ها را پایمال می‌کند و به تعارض‌های بین‌المللی دامن می‌زند. به نظر او، استعمارگران اروپایی در گذشته چنین کاری کردند و دیگر ملت‌ها را «طعمه» خود قرار دادند.

اما تاجیک (۱۳۸۰) معتقد است که امر ملی در ایران معاصر دچار ابهام است و جامعه ایرانی برداشت روشنی از مفاهیمی مانند حاکمیت ملی، اهداف ملی، ارزش‌های ملی، قدرت

ملی، تهدیدهای ملی، امنیت ملی و به‌تبع آن منافع ملی ندارد. از نگاه او، مفهوم ملت نزد ایرانیان سابقه چندانی ندارد، ضمن اینکه ایشان با «فقر ملی گری» یا نوعی «امتناع ملی گری» مواجه‌اند. تاجیک دلایل این امر را در فضای بسته سیاسی، جغرافیای متغیر سرزمین ایران، فقدان تجربهٔ نهادهای ملی، ناهمخوانی زمینه و بستر ایران با امر نوپدید ملت می‌بیند که به نوبه خود موجب بحران هویتی ایرانیان شده است. او نتیجه می‌گیرد که تلاش‌هایی که در جهت تعریف منافع ملی می‌شود، «مدلول» خود را در منافع و مصالح حکومت مستقر می‌یابد. در حالی که منافع ملی باید شامل منافع آحاد جامعه باشد نه منافع گروه خاص یا حکومتی خاص. به نظر او (در کیانی، ۱۳۸۶) پس از انقلاب اسلامی هم نوعی «ملی هراسی» بر فضای ایران سایه افکند.

نوروزی و فیضی (۱۳۸۶) می‌گویند: «پدیده ملت کانون مشروعیت دولت و منافع ملی است». ایشان پیدایش دولت‌های ملی در چارچوب نظم وستفالیایی را زمینه‌ساز بحث در مورد منافع ملی می‌دانند. به نظر این نویسندگان، به تدریج روابط قدرت در عرصه داخلی به مردم منتقل شد و دولت نقش نمایندگی پیدا کرد. در عرصه خارجی نیز از سیاست بین‌الدولی به سیاست بین‌المللی و سپس روابط بین‌المللی تغییر یافت. در فرایند تحول دولت مفهوم مصلحت دولت اساس مشروعیت دولت قرار گرفت. مصلحت دولت دیگر قدرتی در برابر مردم نبود، بلکه قدرتی در برابر دیگر قدرت‌ها بود که مشروعیت خود را از اراده عمومی می‌گرفت. دولت با استفاده از مفهوم مصلحت دولت از قیود مذهبی و اخلاقی رها شد و هویتی عینی دارای منافع مشخص یافت که همگانی و جهان‌شمول بود. این مفهوم اکنون «مصالح عالیه ملی» نام دارد.

حسن‌پور (۱۳۹۴) نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی به دلیل امت محوری و دینی بودن نمی‌تواند منافع ملی را محقق کند، زیرا یکم، به یکپارچگی دینی نظر دارد و به تفاوت‌های ملی و نژادی بی‌توجه است؛ دوم، به اخلاق و ارزش‌ها توجه دارد؛ و سوم، سیاست و ناسیونالیسم را در خدمت دین می‌خواهد نه بالعکس. همین امر به معمای آرمان/واقعیت دامن می‌زند. حسن‌پور با اشاره به فرایند ناقص دولت–ملت‌سازی و هویت‌سازی ملی در ایران معاصر می‌گوید که در غرب ناسیونالیسم و در پی آن ملت بر بستر طبقه متوسط شکل گرفت، اما در ایران چنین بستری فراهم نبود و ناسیونالیسم در ایران وصله‌ای عاریتی بود. به نظر او، در تاریخ سیاسی ایران نیز

وطن کمتر محوریت را داشت و بیشتر با دین پیوند می‌خورد. نبود قانون نیز در کشور مانع عمده‌ای در برابر شکل‌گیری امر ملی بوده است. بدین ترتیب، نویسنده برخی عناصر تاریخی را علاوه بر ایدئولوژی در عدم تحقق منافع ملی دخیل می‌داند.

در مقابل جریان فوق، احمدی طباطبایی و پروانه (۱۳۹۰) معتقدند که دین امت را خلق می‌کند و دین‌داران اعضای امت هستند و به یک مقصد واحد رهسپارند. در امت نمی‌توان به سرنوشت دیگران بی‌توجه بود و تعهد خود به دفاع از ستمدیدگان را فراموش کرد. نویسندگان با رد ملت، برآنند که مرز امت جغرافیا نیست، بلکه انسان است که وسعتی به پهنای هستی دارد. به‌علاوه، امت مرز تاریخی ندارد و فرازمانی است و جامعه را به سوی تعالی بشریت و تحقق آرمانشهر فرامی‌خواند. ایشان از امام خمینی نقل می‌کنند که لازمه رویکرد جهان گرایانه این است که انقلاب در مرزهای جغرافیایی خود محبوس نماند. مطابق با «دیالکتیک تنافع»، این نگاه به بیرون موجب تقویت درون هم خواهد شد.

شجاعی (۱۳۹۲) که نگاهی نوستالژیک به امت دارد، می‌پذیرد که منافع ملی برآمده از نظریه دولت–ملت است، اما این پدیده ملت‌ها را به شکل فزاینده‌ای با یکدیگر بیگانه ساخته است. به نظر او، مبانی منافع ملی متفاوت با مبانی اسلام است و پذیرش آن متضمن پذیرش آن مبانی است. در اندیشهٔ سیاسی اسلام قبیله و شعب و عشیره منشأ اقتدار مشروع نیستند، بلکه امت اصالت دارد: «ایمان مشترک تحت اصول سازمانی مشترک». پس ایمان و عقیده مشترک دو عنصر اساسی امت هستند؛ درحالی‌که در ملت اشتراکات قومی، زبانی، نژادی و نظیر این‌ها مبنای شکل‌گیری هستند. به نظر شجاعی، اسلام داعیه‌ای همه‌شمول و جهانی دارد و در پی جامعه‌ای آرمانی بر اساس ایمان و عقیده است نه مبتنی بر مرزهای جغرافیایی و سیاسی که این دومی با فطرت انسان هم سازگاری ندارد. با چنین مبنایی است که منافع ملی منجر به دشمنی و چپاول منافع کشورها می‌شود. برنامه‌ریزی و هدف‌گذاری نظام سیاسی هم باید مبتنی بر عقیده باشد و همه زیر چتر توحید جمع شوند. از آنجا که حاکم اسلامی جانشین خدا بر روی زمین است، نمی‌تواند برنامه‌های خود را محدود به انسان‌های تحت حاکمیت ملی خود کند و از دیگر انسان‌ها غافل بماند.

بیدار و لیالی (۱۴۰۰) هم معتقدند که ناسیونالیسم به خشونت و اقدامات متعصبانه دامن زده است. نزد ایشان، ناسیونالیسم منجر به «وطن‌پرستی بی‌معنا» شده است. در حالی که امت جمعیتی واحد با هدفی مشخص است. واژهٔ امت واحده چندین بار در قرآن آمده است. در یک معنا، انسان‌ها ابتدا با هم بودند و سپس متفرق شدند. در معنایی دیگر، همه انبیاء به حقیقت واحده اسلام اعتقاد داشتند، اما این مردم بودند که دین واحد را متفرق کردند. به نظر نویسندگان، اکنون همگان وظیفه دارند که با تأسی به قرآن در راه وحدت انسان‌ها و حذف مرزهای سیاسی تلاش کنند. قانون اساسی جمهوری اسلامی هم در اصول متعدد بر این امر صحه گذاشته و تحت لوای امت واحده، دفاع از حقوق مسلمانان و مبارزه با استکبار را در سرتاسر گیتی توصیه کرده است.

بازخوانی ادبیات منافع ملی پیرامون دو مضمون ملت و امت نشان می‌دهد که طرفداران منافع ملی ملت را اساس قرار می‌دهند، هرچند برخی از ایشان معتقدند مفهوم ملت و امر ملی در ایران قوام نیافته است، اما طرفداران مصالح اسلامی مرزبندی عقیدتی را بر مرزبندی ناسیونالیستی مقدم می‌شمارند.

از تاکتیک تا استراتژی

یکی از مضمون‌های فرعی که ذیل مقوله اصلی ابزار قرار می‌گیرد، ایدئولوژی و جایگاه آن در سطح استراتژی یا تاکتیک است. هرمیداس باوند (۱۳۶۹) ایدئولوژی را مجموعه‌ای از عناصر انتزاعی و تجریدی تعریف می‌کند.[1] او ضمن مخالفت با ایدئولوژی به‌مثابه «هدف» آن را صرفاً ابزاری برای تأمین منافع ملی و «راهنمای» رسیدن به منافع ملی قلمداد می‌کند. چراکه در غیر این صورت نظام سیاسی گرفتار «شعار» شده و از «واقع‌بینی و خردگرایی» دور می‌افتد. در اینجا ایدئولوژی در خدمت منافع ملی قرار می‌گیرد نه منافع ملی در خدمت آن. بنابراین هرمیداس باوند نگاهی تاکتیکی به ایدئولوژی اتخاذ می‌کند و نگاه استراتژیک به آن را نفی می‌کند. او ایدئولوژی را کاملاً کنار نمی‌گذارد، اما جایگاه برتری هم به آن نمی‌دهد.

---

۱ – گفتنی است که تعارض ایدئولوژی و منافع ملی به ایران بعد از انقلاب ۱۳۵۷ منحصر نیست و در دیگر کشورها حتی کشورهای دموکراتیک و توسعه‌یافته هم مطرح است (کسینجر، ۱۳۸۳: ۱۸۵).

از دید قبادی (۱۳۸۴) نیز ایدئولوژی حاکم بر جمهوری اسلامی بر تـأمین عناصـر موجـود در منافع ملی تأکید بسیار دارد. نویسنده با اتخاذ رویکردی تلفیقـی سـعی در حـل تعارضـی دارد که امثال محمدجواد لاریجانی و صادق حقیقت میان ایدئولوژی و منافع ملی مفروض می‌گیرند. در رویکرد قبادی منافع ملی برآیندی از قدرت و آرمان اسـت و صـرفاً بـر یکـی از آن‌هـا تکیـه ندارد و می‌تواند هم موجودیت دولت دینـی را حفـظ کنـد، هـم آرمان‌هـای دولـت دینـی را بـا واقعیت دولت ملی بیـامیزد؛ امـری کـه بـه گفتـهٔ او در سـال‌های اول انقـلاب مـورد توجـه قـرار نگرفت. بنا به ادعای قبادی توجه به منافع ملی نافی اهداف ایدئولوژیک نیسـت، زیـرا در داخـل سیاست‌های دولت به منافع عمومی پیوند می‌خورد و در خارج از موجودیت دولت به‌عنوان کـل واحد دفاع می‌شود. به عبارتی، جمهوری اسلامی کلی با دو وجه متناسب اسـت کـه یـک وجـه آن اهداف ایدئولوژیک و وجه دیگر منافع ملی است. بدین ترتیب قبـادی ایـدئولوژی را هـدف مبنایی (استراتژی) لحاظ می‌کند که قابلیت هم‌نشینی با هدف دیگر یعنی منافع ملی را دارد.

اسدی (۱۳۸۵) هم‌نوا با مقتدر ایدئولوژی را مانعی بر سر راه تأمین منافع ملی می‌انگارد. او برای اثبات این فرضیه خود به معمـای ارزش/واقعیـت، آرمـان‌گرایی/واقع‌گرایی و وظیفه/نتیجـه می‌پردازد و معتقد است تا این معماها حل نشوند سیاست‌گذار نمی‌تواند تصمیم درسـتی بگیـرد. به نظر او، نظام سیاسی به لحاظ ساختاری و در متن قانون اساسی کـاملاً ایـدئولوژیک و آرمـانی است و سیاست خارجی آن نیز چنین خصلتی دارد. سیاست خارجی ایران بر اساس قانون اساسی ماهیتی فراملیتی و «اسلام وطنی» داشته و به «سعادت» همه انسان‌ها نظر دارد. بدین ترتیب، تـأمین مطلوب منافع و امنیت ایران در مرتبه دوم اهداف قرار می‌گیرد. ضـمن اینکـه کشـورهای دیگـر حتی کشورهای مسلمان به دولت ایران بدبین می‌شوند. حسـن‌پور (۱۳۹۴) نیـز معتقـد اسـت کـه وجود ایدئولوژی باعث شده که جمهوری اسلامی نتواند به منافع ملـی چنـدان تـوجهی کنـد. از نگاه او عوامل درونی عدم تحقق منافع ملی عبارت‌اند از: سیاست ایـدئولوژیک، چارچوب‌هـای مذهبی، وجود گفتمان‌های متعدد، اتخاذ تصمیمات غیرعقلانی و غیر محاسبه‌گرانه و عدم تحقـق کامل فرایند دولت–ملت‌سازی. البته به نظر ایـن نویسـنده، سیاسـت خـارجی جمهـوری اسـلامی همیشه ارزشی و ایدئولوژیک نبوده است، اما اکثر مواقـع «گفتمـانی پوپولیسـتی و ایـدئولوژیک

محور مذهبی همراه با تمایلات ضد ملی‌گرایانه» بر آن حکم‌فرما بوده و همین آرمان‌گرایی هزینه‌های زیادی بر کشور تحمیل کرده است. از دید او، نظام سیاسی منطقاً نمی‌تواند به منافع ملی توجه کند و ذات آن به‌گونه‌ای است که ایدئولوژی را مقدم می‌شمارد. به تعبیری، نظام سیاسی ایدئولوژی را در سطح استراتژی، یعنی هدف مبنایی، می‌گذارد و این از دید حسن‌پور، به معنای امتناع کامل تلفیق ایدئولوژی و منافع ملی است. در حالی که به نظر او، هر ایدئولوژی برای بقای خود نیازمند استراتژی است. یعنی تا بقا نباشد، ایدئولوژی هم وجود ندارد. فلذا در صورتی که تعارضی میان ایدئولوژی (مرام سیاسی) و منافع ملی پدید آید، اولویت با منافع ملی است. بر همین منوال، اختیاری‌امیری و همکاران (۱۴۰۳) جهان امروز را جهان پسا ایدئولوژی دانسته و معتقدند که سیاست خارجی ایران ماهیت ایدئولوژیک دارد و بهتر آن است که از «راهبرد عمل‌گرای نتیجه محور» پیروی کند. به نظر ایشان، تلاش‌هایی که تاکنون برای ایجاد تعادل میان جنبه‌های عینی و ذهنی (آرمان‌گرایانه و واقع‌گرایانه) منافع صورت گرفته ثمربخش نبوده و سیاست خارجی کنونی بیشتر آرمان‌گرایانه است. ایدئولوژی با واقعیت ناسازگار است و نفس ایدئولوژی به عاملی تنش‌زا تبدیل شده است. پس بهتر است نظام سیاسی بر قدرت نرم تمرکز کند، زیرا جمهوری اسلامی در حوزه فرهنگی مزیت نسبی دارد.

در مقابل، خانی و محمدی‌سیرت (۱۳۹۵) اندیشه بنیان‌گذار جمهوری اسلامی را به سه مؤلفه ایدئولوژیک، استراتژیک و دیپلماتیک تقسیم می‌کنند و معتقدند که نباید اندیشه امام خمینی را صرفاً ایدئولوژیک تفسیر کرد. به نظر ایشان، اسلام سیاسی و وحدت اسلامی از عناصر ایدئولوژیک، و حفظ نظام و ایجاد جبههٔ مسلمانان و مستضعفان از عناصر استراتژیک، و پایبندی به معاهدات و صلح گرایی از مؤلفه‌های دیپلماتیک اندیشه امام محسوب می‌شوند. نویسندگان معتقدند که حفظ نظام اولویت نخست را دارد و قرار است با ایجاد جبهه‌ای جهانی امنیت نظام تأمین شود. بدین ترتیب ایشان نتیجه می‌گیرند که امام خمینی دارای «عقلانیت واقع‌بین» است، ایران بازیگری منطقی است و «آرمان‌طلبی غیرعقلانی» به آن راه ندارد. چنین می‌نماید که نویسندگان مقاله به طور ضمنی قائل به این هستند که ایدئولوژی و منافع ملی با یکدیگر ناسازگارند و در نتیجه مؤلفه‌های دیگری را در منظومه فکری بنیان‌گذار انقلاب

برجسته می‌سازند تا از شدت و غلظت عناصر ایدئولوژیک آن بکاهند. بدین‌سان می‌بینیم که ایشان با دسته‌بندی سه‌گانه خود ایدئولوژی را از سطح استراتژی خارج می‌کنند. پرهان و همکاران (۱۳۹۸) نیز ضمن قبول اینکه ایدئولوژی عامل ارتقای نقش جمهوری اسلامی در منطقه شده است، به تلفیق منافع ملی و ایدئولوژی به‌عنوان یکی از عوامل استحکام نظام می‌نگرند. از نگاه ایشان، برخی اصول ایدئولوژیک نظام سیاسی فعلی عبارت‌اند: از ولایت‌فقیه، عدالت‌طلبی، قاعده نفی سبیل، تشکیل امت واحده، صدور انقلاب، اصل تولی و تبری، اصل تألیف قلوب و اصل دعوت. منافع ملی هم عبارت‌اند: از حفظ موجودیت نظام، تقویت امنیت و دفاع کشور، تمرکز بر الزامات استراتژیک و ژئوپلیتیک. به نظر نویسندگان، جمهوری اسلامی با اقداماتی عمل‌گرایانه قدرت خود را افزایش و تثبیت کرده است. اما برخی مانند دهشیری و محمودی‌کیا (۱۳۹۹) این اقدامات عمل‌گرایانه را اقداماتی تاکتیکی، و نه استراتژیک، تشخیص می‌دهند و می‌گویند که هسته سخت نظام همچنان ایدئولوژیک است. بنا به استدلال ایشان، نظام سیاسی نمی‌خواهد ترجیح‌های ایدئولوژیک خود را به هر قیمتی تعقیب کند. نویسندگان با برساختن دوگانه سیاست‌های ایدئولوژیک و سیاست‌های عمل‌گرایانه، نقش سیاست‌های ایدئولوژیک را در سیاست خارجی جمهوری اسلامی پررنگ‌تر می‌بینند. به باور ایشان، مبانی ایدئولوژی اسلامی هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی متفاوتی دارد و نمی‌تواند دیگر هنجارها و ارزش‌ها را بی‌قیدوشرط بپذیرد.

محمودی‌کیا (۱۴۰۲) در مقاله دیگری ضمن تکرار ایده قبلی‌اش دال بر قرار داشتن ایدئولوژی در سطح استراتژی جمهوری اسلامی، دست به تلفیق ایدئولوژی و منافع ملی می‌زند و می‌افزاید که «سیاست مقاومت» هر دو را تأمین می‌کند، زیرا با اینکه «سیاست» مذکور فشارهای گسترده‌ای را در عرصه جهانی متوجه ایران ساخته است، اما حافظ استقلال و «آزادی ملی»، وحدت سرزمینی، هویت ملی و اسلام سیاسی بوده است. توصیه او اتخاذ «رویکرد عدم تعهد گرایی آرمان‌گرای واقع‌بین» است، به طوری که جمهوری اسلامی باید عمل‌گرایی را به شکل تاکتیکی و نه استراتژیک در پیش گیرد تا اهداف و آرمان‌های ایدئولوژیک حفظ شود.

بدین ترتیب می‌بینیم که محققان منافع ملی برخورد مشابهی با مقوله ایدئولوژی ندارند.

برخی ایدئولوژی را کاملاً از منافع ملی منفک می‌کنند، چراکه معتقدند تعریف رایج از منافع ملی را زیر سؤال می‌برد، اما برخی دیگر به ایدئولوژی ماهیتی تاکتیکی می‌بخشند و می‌کوشند از آن در راستای منافع ملی استفاده کنند. برخی هم ایدئولوژی را در سطح استراتژی می‌برند و منافع ملی را به سطح تاکتیک تنزل می‌دهند تا تزاحمی میان منافع ملی و مصالح اسلامی وجود نداشته باشد. نزد گروه اخیر منافع تابع هویت است.

از مصالحه تا مقابله

برخلاف دو مضمون پیشرفت و توسعه به‌مثابه اهداف، دو مضمون مصالحه و مقابله به‌مثابه ابزار از مضمون‌های پرتکرار در ادبیات منافع ملی هستند. به طوری که می‌توان گفت که محل اختلاف بیشتر پژوهشگران در سطح ابزارِ تحقق منافع ملی این دو مضمون هستند.

هرمیداس باوند (۱۳۶۹) در تعریفی که از سیاست دارد، بر امکانات و توانایی‌ها اصرار می‌ورزد نه آرزوها و آرمان‌ها. در این تعریف، سیاست «فن و هنر شناخت امکانات و بهره‌برداری صحیح از آن‌ها به‌منظور تحقق اهداف موردنظر» است. از نگاه او، باید با کشورهایی که دارای منافع مشترک هستیم «همکاری» کنیم و با کشورهایی که منافع مشترک نداریم «همزیستی» کنیم. همین نویسنده (۱۳۸۰) بعدها با تأکید مجدد بر همزیستی و همکاری می‌گوید که شاید تنش مقطعی با برخی کشورها قابل قبول باشد، ولی باید از تنش مستمر و دائمی پرهیز کرد و نباید در مناطقی درگیر شد که منافع اساسی به خطر بیفتد. این نگاه مصالحه آمیز توسط مقتدر (۱۳۷۰) دنبال می‌شود، زیرا معتقد است که پیگیری سیاست‌های خصومت‌آمیز فایده‌ای برای کشور ندارد و منابع کشور باید صرف نیازهای داخلی شود. سیاست خارجی کشور باید بر پایه منشور سازمان ملل متحد و اصل عدم‌مداخله باشد تا منافع ملی کشور تأمین می‌شود.

سیف‌زاده (۱۳۸۰) نیز همین عقیده را دارد، به طوری که می‌گوید از آنجا که نمی‌توان در سیاست پروژه‌ای علیه دیگران داشت، بهتر است به جای منافع ملی از اصطلاح «مصالح متقابل بشری» استفاده شود: باید دیدگاه «خود گرایانه یا اگوئیستی» کنار گذاشته شود و با دیگران مصالحه شود (مصالح)؛ به دادوُستد با دیگران در مسیری دوسویه پرداخته شود (متقابل). در این

نگاه، منافع ملی جایی معنا دارد که رویکرد دولت تخاصمی نباشد. درویشی و فردی تازه‌کند (۱۳۸۷) هم بر این باورند که تنش‌زدایی می‌تواند حافظ منافع ملی باشد. اولویت سیاست خارجی نیز باید تبدیل دشمن به مخالف، تبدیل مخالف به رقیب و تبدیل رقیب به دوست قرار گیرد. به نظر نویسندگان، در دوره‌هایی پس از انقلاب چنین رویکرد واقع‌بینانه‌ای حاکم بود و ایران توانست از انزوای بین‌المللی خارج شود و به کشوری عادی در نظام‌بین‌الملل تبدیل شود که امنیت دیگر کشورها را تهدید نمی‌کند.

نویسندگان فوق از به حاشیه راندن سیاست در معنای نبرد دائمی حق علیه باطل می‌گویند، اما احمدی طباطبایی و پروانه (۱۳۹۰) دیدگاه دیگری دارند. ایشان از مسئولیت‌های فرامرزی جمهوری اسلامی دفاع می‌کنند و بر رسالت جهانی نظام سیاسی اسلامی تأکید دارند. آن‌ها با استناد به دیدگاه امام خمینی به نبود تزاحم میان منافع ملی و مسئولیت‌های فرامرزی معتقدند. بر این مبنا، در توجیه رسالت جهانی اسلام، دلایل عقلی از دیدگاه رهبر مؤسس انقلاب را چنین برمی‌شمارند: یکم، اسلام آیینی است که با فطرت انسان تطابق دارد و جهانی می‌اندیشد. دوم، اسلام دین کامل است و برای همهٔ نیازهای انسان برنامه‌ای جامع دارد. سوم، پیامبر اسلام (ص) داعیهٔ دعوت جهانی دارد و در آیاتی از قرآن کریم «الناس» و «العالمین» و نظیر این‌ها مخاطب قرار گرفته‌اند. چهارم، هر چه زمان می‌گذرد، قدرت و حقانیت اسلام بیشتر مشخص می‌شود. پنجم، هدف امت برخلاف دیگر جوامع کمال است. نویسندگان با استناد به آیات و روایات از «جهانگیری و جهانداری» اسلام می‌گویند. ایشان از قول امام خمینی می‌آورند که نگاه به بیرون و صدور انقلاب تکلیفی اسلامی است و مرزهای جغرافیایی نمی‌تواند آن را محدود کند. البته چنین کاری به شیوهٔ استثمارگران و از راه نظامی صورت نمی‌گیرد و لازم است توده‌های مردم بیدار شوند و حرکت کنند. مطابق با این دیدگاه، استقرار عدالت ممکن نیست، اما لازم است در راه آن مبارزه شود. نویسندگان با ارجاع به مرتضی مطهری می‌گویند که ظهور مهدی موعود «آخرین حلقه از حلقات مبارزه دائمی اهل حق با اهل باطل در طول تاریخ» است و اصل امر به معروف و نهی از منکر مسلمان را در وضعیت «مبارزه دائم با فساد» قرار می‌دهد.

شجاعی (۱۳۹۲) که مفهوم «منافع انسانی» را جانشین منافع ملی می‌کند، معتقد است جوامع بنا به اهداف معینی شکل گرفته‌اند. مقصد این حرکت تکاملی سعادت است. هدف بنیادی از خلقت انسان هم تربیت انسان‌های کامل است. او از قول علامه طباطبایی می‌آورد که در تمام ادیان الهی کسب منافع جوامع منوط به «حق‌مداری» بوده است و باید همواره بر حق‌طلبی پافشاری کرد. شجاعی با دفاع از حضور اخلاق در سیاست می‌افزاید که باور فوق با دیدگاه مورگنتا که اصول اخلاقی قربانی منافع می‌شود تفاوت دارد. حاکم اسلامی به خدا پاسخگو است نه به مردم. حکومت اسلامی هم ادامهٔ حکومت انبیاء است تا مستضعفان را از بند مستکبران رها سازد. به همین دلیل است که آیات قرآن مسلمانان و حکومت اسلامی را به «قتال در راه خدا» فرامی‌خواند. حکومت اسلامی رسالتی جهانی دارد و برنامه و هدف آن تحقق آرمان پیامبران است. شجاعی به نقل از آیت‌الله مصباح یزدی می‌گوید که کارویژه اساسی حکومت اسلامی هدایت جامعه انسانی به سوی کمال و تقرب الهی است. کارویژه راهبردی آن نیز فراهم‌سازی مقدمات برای تحقق کارویژه قبلی است. بنابراین چنانکه امام خمینی می‌گوید حکومت اسلامی دارای اختیارات پیامبر اسلام (ص) است و هدف جهانی آن هدایت همهٔ ملت‌ها به سعادت ابدی و البته فراهم‌سازی مقدمات و شرایط تحقق آن است. شرایط زیست دنیوی مقدمه‌ای برای رسیدن به آن سعادت جاودانی است که حکومت اسلامی موظف است در حد وسع و امکاناتش به آن دست یابد. در این چارچوب است که مفهوم مورد نظر شجاعی یعنی منافع انسانی شامل سعادت دنیوی و معنوی همه انسان‌ها می‌شود و راهنمای سیاست خارجی قرار می‌گیرد. وقتی منافع همهٔ انسان‌ها تأمین شود، منافع ایرانیان هم تأمین می‌شود. نویسنده چهار سطح راهبردی انسانی (همه ملت‌ها)، اسلامی (امت اسلامی)، ایمانی (شیعیان) و حفظ نظام را از هم متمایز می‌کند و اولویت را به حفظ نظام می‌دهد.

شبان‌نیا (۱۳۹۷) نیز برای اسلام رسالت جهانی قائل است که منافع کل انسان‌ها و مصالح مسلمانان در آن ملحوظ است. به نظر نویسنده، کشوری که در مبانی خود به دنبال ارزش‌های والای اسلامی–انسانی است، منافع ملی متفاوتی با کشوری دارد که در مبانی خود دنبال ارزش‌های مادی است، زیرا در اولی سعادت خواهی، انسانیت، اخلاق متعالی، تحقق حاکمیت

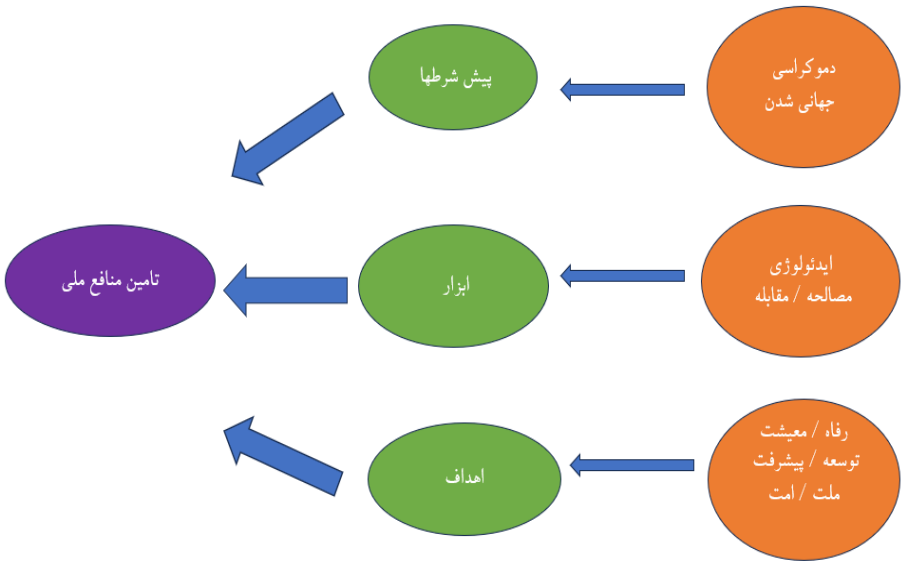
الهی و نفی حکومت طاغوت مد نظر قرار می‌گیرد. شبان‌نیا معتقد است که باور به توحید مستلزم این است که دولت اسلامی ولایت و حاکمیت الهی را در سطح جهانی دنبال کند. به عبارتی، جهانی‌سازی اسلام اصلی ثابت در سیاست حکومت اسلامی است. در این راستا، مرزهای ملی موجود صرفاً نقطه شروع فعالیت دولت اسلامی است. آرمان پیش روی دولت اسلامی نیز اتحاد جامعه مؤمنین، اتحاد جامعه مسلمین و در نهایت اتحاد همهٔ انسان‌ها است. بنابراین دولت اسلامی نه‌تنها در قبال شهروندان خود، بلکه در قبال تمام مسلمین تکلیف دارد.

به گفته خانی آرانی و کریمی والا (۱۴۰۳) قانون اساسی جمهوری اسلامی بر این نگاه تکلیف محور و مبارزه‌جویانه تصریح دارد. اصل ۱۵۴ قانون اساسی از مبارزات حق‌طلبانه مستضعفان در برابر مستکبران در هر نقطه از جهان دفاع می‌کند. نویسندگان معتقدند که ایجاد محور مقاومت در غرب آسیا هم پیرو چنین راهبردی است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های گفتمان مقاومت پشتیبانی از جنبش‌های اسلامی است. به گمان ایشان، اگرچه این راهبرد در کنار برخی منافع و فرصت‌ها، چالش‌هایی برای جمهوری اسلامی رقم زده است، اما مزایای بیشتری دارد، مثلاً ایران را از درگیری مستقیم با دشمنان خود بازداشته است. نویسندگان برآنند که هدف جبهه مقاومت تأمین منافع ملی نیست، بلکه از تبعات تأمین منافع ملی است. هدف «دفاع از مظلوم، مبارزه با قدرت‌های استکباری و گسترش شعاع‌های جمهوری اسلامی و زمینه‌سازی برای ظهور آخرین امام است». محمدی‌سیرت و افضلی (۱۴۰۲) هم می‌گویند که در قرآن «ستیز و مبارزه‌ای دائمی» با طاغوت، کفر، نفاق، شرک و نظیر این‌ها وجود دارد. به اعتقاد ایشان، قرآن در مواردی به مبارزه با غیریت‌های واقعی دستور داده است که این غیریت‌ها مبنایی عقیدتی دارند نه مادی.

همان‌طور که مشاهده شد، طرفداران منافع ملی اصل را بر مصالحه و مذاکره و منافع متقابل به‌عنوان ابزار تحقق منافع ملی می‌گذارند، درحالی‌که طرفداران مصالح اسلامی اصل را بر مقابله و مواجهه و حمایت از نهضت‌های آزادی‌بخش در سراسر جهان می‌گذارند. به نظر می‌رسد مبنای چنین اختلافی به تعریف ایشان از سیاست بازمی‌گردد؛ سیاست بر مبنای نگاهی واقع‌گرایانه یا آرمان‌گرایانه.

نتیجه‌گیری

در این مقاله با بهره‌گیری از مرور دامنه‌ای و تحلیل مضمونِ مقاله‌های علمی-پژوهشی فارسی‌زبان، بخشی از ادبیات موجود درباره منافع ملی ایران از ۱۳۶۸ تاکنون بازسازی و صورت‌بندی مفهومی شد. یافته‌ها نشان داد که می‌توان از دوگانه‌های موجود در ادبیات منافع ملی (دوگانه ارزش و واقعیت، دوگانهٔ امت و ملت، دوگانه ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی و نظیر این‌ها) فراتر رفت و آن‌ها را ذیل مقولات مبنایی‌تری قرار داد: پیش‌شرط‌ها، ابزارها و اهداف. دموکراسی و جهانی‌شدن زیر عنوان پیش‌شرط‌های تأمین منافع ملی قرار می‌گیرند؛ جایگاه ایدئولوژی در سطح استراتژی یا سطح تاکتیک، و نیز مصالحه در برابر مقابله زیر عنوان ابزارهای تأمین منافع ملی قرار می‌گیرند؛ و رفاه یا سعادت ملت و توسعه یا پیشرفت امت نیز زیر عنوان اهداف منافع ملی قرار می‌گیرند. نمودار درختی مضمون‌های به‌دست‌آمده را می‌توان به شکل زیر ترسیم کرد:



این دوگانه‌ها را می‌توان در قالب الگوی مفهومی منسجمی سازمان‌دهی کرد. اگر جانب آرمان، ارزش، امت، اسلام‌گرایی، جایگاه استراتژیک ایدئولوژی، سعادت، پیشرفت و مقابله بایستیم، دوگانه‌های فوق ذیل دوگانهٔ کلی‌تر سیاست عالی و سیاست دانی قرار می‌گیرند و این چیزی

است که طرفداران مصالح اسلامی مطرح می‌کنند. اما اگر جانب واقعیت، ملت، ملی‌گرایی، جایگاه تاکتیکی ایدئولوژی، مسئولیت دولت/ملت، رفاه، توسعه و مصالحه بایستیم، دوگانه سیاست در برابر پاد سیاست مطرح می‌شود و این چیزی است که طرفداران منافع ملی مطرح می‌کنند. اساس هر دو تعبیر نیز به تعریف پژوهشگران ایرانی از سیاست بازمی‌گردد که در مباحث ایشان مفروض است و اتفاقاً اشارهٔ چندانی به آن نمی‌کنند. پس می‌توان گفت که اختلاف‌های موجود در ادبیات منافع ملی صرفاً اختلاف بر سر سیاست‌های موردی یا تاکتیکی نیست، بلکه این اختلاف‌ها بازتاب اختلاف بر سر سیاست‌های مبنایی یا استراتژیک است. از این منظر، اختلاف‌های موجود بیش از آنکه اختلاف بر سر مصادیق منافع ملی باشد، اختلاف بر سر مبانی نظری و فلسفی آن است، از جمله سیاست چه تعریفی دارد؛ مقصود از زندگی چیست؛ تکلیف مقدم است یا منفعت؛ گستره اقدامات دولت تا چه حدی است و نظیر این‌ها. طرح چنین پرسش‌هایی می‌تواند پای فلسفهٔ سیاسی را به حوزهٔ منافع ملی باز کند، چراکه اصولاً وظیفهٔ فلسفه بحث در مورد مبانی است.

اما تنها طرح چنین پرسش‌هایی نیست که ما را به سمت فلسفهٔ سیاسی رهنمون می‌سازد. دیدیم که اصرار بر دوگانه‌های موجود در ادبیات منافع ملی برخی محققان را واداشت که برای برون‌رفت از این وضعیت رویکردی تلفیقی در پیش بگیرند. اما چنین رویکردی در برابر معمای بزنگاه به مشکل برمی‌خورد. سوای شواهد تجربی، مدعیان رویکرد تلفیقی می‌خواهند عناصری از دو طرف مناقشه را با یکدیگر آشتی دهند. در حالی که سیاستمدار یا شهروند در مقام عمل و در بزنگاه تصمیم‌گیری مجبور است اولویت را به یک طرف بدهد. این طور نیست که یک تصمیم همواره منافع یا مصالح دو طرف را تضمین کند. دوگانه‌های یادشده دو روی یک سکه و اجزای یک کل نیستند، بلکه اجزای دو کل از بنیان متفاوت هستند. در نتیجه، چنین تلفیق‌هایی می‌تواند از جنس تلفیق‌های نامعتبر و برآمده از نگاهی مکانیکی به علوم انسانی من‌جمله سیاست و روابط بین‌الملل باشد. از این‌رو مفصل‌بندی آن‌ها نه‌تنها دشوار بلکه نیازمند تمهیدات گسترده‌ای است. پس لازم است در هر دیدگاهی در مورد منافع ملی ایران ابتدا مبانی بحث روشن شود. این همان شکافی است که ادبیات منافع ملی در ایران از آن رنج می‌برد.

نپرداختن به مبانیِ بحث بر ابهام هر چه بیشتر منافع ملی در ایران افزوده است و این امر ضرورت اتخاذ رویکردی فلسفی، و نه تلفیقی، به موضوع را می‌طلبد. به‌علاوه، حل بحران مفهومی منافع ملی مستلزم حل بحران وجودی آن است. به همین دلیل، پیشنهاد می‌شود پیوند بیشتری میان رشتهٔ فلسفه و رشتهٔ روابط بین‌الملل برقرار شود و پژوهشگران حوزهٔ منافع ملی رویکردهای فلسفی (هستی شناسانه، معرفت‌شناسانه، فلسفه سیاسی و نظیر این‌ها) اتخاذ کنند تا از این رهگذر به رفع معضل مذکور کمک شود.

در نهایت، نویسنده این مقاله مدعی داوری درباره درستی یا نادرستی هیچ‌یک از دیدگاه‌های موجود درباره منافع ملی نیست، بلکه کوشیده است با بازسازی نظام‌مند مقالات علمی تولیدشده در ایران، الگوی مفهومی منازعات موجود در این ادبیات را آشکار سازد. از این منظر، نوآوری مقاله را می‌توان در سه سطح توضیح داد. نخست، مقاله با استفاده از مرور دامنه‌ای و تحلیل مضمون، مجموعه‌ای پراکنده از مفاهیم و استدلال‌های موجود در ادبیات منافع ملی را از سطح گزاره‌های منفرد فراتر برده و آن‌ها را در قالب سه مضمون اصلی و شش پیوستار مفهومی سازمان‌دهی کرده است. بنابراین، حاصل پژوهش صرفاً فهرستی از دیدگاه‌های موجود یا دسته‌بندی آثار بر اساس مواضع نویسندگان نیست، بلکه الگویی برای نشان دادن روابط میان این دیدگاه‌هاست که در نهایت به دو الگوی کلی سیاست در برابر پاد سیاست، یا به تعبیری دیگر، سیاست دانی در برابر سیاست عالی ختم می‌شود.

دوم، این دو الگوی کلی نشان می‌دهند که تقابل‌های موجود در ادبیات منافع ملی صرفاً به مسائل موردی یا مقطعی سیاست خارجی محدود نمی‌شوند. مفاهیمی که در ظاهر در حوزه‌های متفاوتی مانند پیش‌شرط‌های تأمین منافع ملی، ابزارهای دستیابی به آن و اهداف سیاست قرار می‌گیرند، در سطحی عمیق‌تر، از مبانی متفاوتی سرچشمه می‌گیرند. این برخلاف ادعای برخی پژوهشگران است که معتقدند اختلافات موجود مبنایی نیست و ریشه در عملکرد سیاست خارجی دارد (برای مثال، ن.ک. مهدی‌زاده، ۱۳۹۶). بدین‌سان، شش پیوستار مفهومیِ بازسازی‌شده را می‌توان نه صرفاً به‌عنوان طبقه‌بندی مضامین، بلکه نشانی از مبانی فلسفی متفاوت در ادبیات پژوهشی منافع ملی ایران دانست.

سوم، اگر اختلافات موجود صرفاً اختلاف بر سر انتخاب سیاست‌های متفاوت نباشند و در مبانی از جمله فلسفهٔ سیاسی ریشه داشته باشند، نظریه‌پردازی درباره منافع ملی ایران نمی‌تواند صرفاً با ارائهٔ تعریفی جدید از این مفهوم یا تلفیق عناصر متعارض دیدگاه‌های موجود انجام شود، بلکه لازم است ابتدا مبانی فلسفی نظریه، از جمله مفروضات هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و فلسفهٔ سیاسی آن، روشن شود. از این منظر، نوآوری این مقاله گشایش میدان جدیدی برای بحث است، به طوری که مناقشه بر سر بودونبود منافع ملی را از حوزه روابط بین‌الملل به حوزه فلسفه انتقال می‌دهد. الگوی مفهومی ارائه‌شده در مقاله هم ریشه در توجه به همین مبانی دارد و می‌تواند مبنایی برای تلاش‌های نظری برای تدوین نظریه‌ای دربارهٔ منافع ملی ایران فراهم کند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

منابع

ابراهیمی، شهروز (۱۳۸۸)، بررسی واسازانه نقش ایدئولوژی در سیاست خارجی ایران و پیوند آن با واقع‌گرایی و آرمان‌گرایی، *روابط خارجی*، سال اول، شماره چهارم، زمستان ۱۳۸۸، ۱۳۸-۱۱۵.

احمدی طباطبایی, سید محمدرضا؛ پروانه، محمود. (۱۳۹۰). نسبت منافع ملی و مسئولیت‌های فراملی نظام ج.ا. ایران در اندیشه سیاسی امام خمینی. *انقلاب اسلامی*، دوره ۸. شماره ۲۵. ۱۸۲-۱۵۳.

اختیاری‌امیری, رضا؛ دوست‌محمدی, حسین؛ قزلسفلی، محمدتقی. (۱۴۰۳). واکاوی نسبت منافع ملی جمهوری اسلامی ایران با نظام‌بین‌الملل و بازخورد آن در جهت‌گیری سیاست خارجی. *مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام*. دوره ۶. شمارهٔ ۲۲.

ازغندی، علیرضا (۱۳۸۹)، *چارچوب‌ها و جهت‌گیری‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: قومس.

اسدی, بیژن. (۱۳۸۵). جایگاه منافع و امنیت ملی در ساختار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران». *رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*. شماره ۸.

برچیل, اسکات. (۱۴۰۰). *منافع ملی در نظریه‌های روابط بین‌الملل*. مترجم: بزرگی، وحید. تهران: ققنوس.

بشیریه, حسین. (۱۳۸۰). جایگاه منافع ملی در سیاست‌گذاری ایران. *مطالعات راهبردی*. شماره ۱۱ و ۱۲.

بیدار, اسماعیل؛ لیالی، محمدعلی. (۱۴۰۰). رابطه منافع ملی و امت واحده اسلامی با تأکید بر اندیشه امام خمینی. *مطالعات انقلاب اسلامی*. دوره ۱۸. شماره ۶۵. ۲۱۹-۲۳۸.

پرهان, مهدی؛ کریمی, غلامرضا, قربانی شیخ‌نشین؛ ارسلان؛ منوری, سید علی. (۱۳۹۸). همسویی ایدئولوژی و منافع ملی و روند قدرت‌یابی منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸-۱۳۹۶. *تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*. شماره ۴۰. ۱-۱۷.

پورسعید, فرزاد. (۱۳۸۱). یازده سپتامبر و تحول منافع ملی: گذار از منافع ملی به منفعت نظام جمهوری اسلامی. *مطالعات راهبردی*. دوره ۵. شماره ۱۷ و ۱۸.

تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۳)، *سیاست خارجی: عرصه فقدان تصمیم و تدبیر*، تهران: فرهنگ گفتمان.

تاجیک, محمدرضا. (۱۳۸۰). منافع ملی ما کدامند؟ *مطالعات راهبردی*. شماره ۱۱ و ۱۲.

جماعتی, حسین. (۱۴۰۲). بررسی تزاحم موضع ایدئولوژیک دینی نظام جمهوری اسلامی با منافع ملی. *سیاست پژوهی اسلامی ایرانی*. شماره ۵. ۱۴۰-۱۶۲.

حسن‌پور, جمیل. (۱۳۹۴). تبیینی تئوریک از چالش‌های منافع ملی در رویکرد سیاست خارجی ج.ا.ایران: معمای آرمان-واقعیت. *پژوهش‌های روابط بین‌الملل*. شماره ۱۶. ۱۷۱-۲۰۷.

خانی آرانی, الهه؛ کریمی والا, محمدرضا. (۱۴۰۳). فرصت‌ها و چالش‌های محور مقاومت برای منافع ملی ایران. *مطالعات انقلاب اسلامی*. دوره ۲۱ شمارهٔ ۷۹.

خانی, محمدحسن؛ محمدی‌سیرت , حسین. (۱۳۹۵). تأثیر ایدئولوژی بر منافع ملی و امنیت ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ با تأکید بر اندیشهٔ امام خمینی (ره). *پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*. دوره ۶. شماره ۴. ۹۱-۱۱۷.

خوش‌چهره، محمد؛ عظیمی شوشتری، عباسعلی (۱۳۹۳). منافع ملی در الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت از منظر حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. *پژوهش‌های سیاست اسلامی*. سال ۲. شماره ۶.

درویشی, فرهاد؛ فردی‌تازه‌کند, محمد. (۱۳۸۷). مفهوم منافع ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران (مطالعهٔ موردی دولت خاتمی ۱۳۷۶-۱۳۸۴). *ژئوپلیتیک*. دوره ۴. شماره ۳. ۱۰۲-۱۳۶.

دهشیار, حسین. (۱۳۸۵). چارچوب تئوریک نظام‌بین‌الملل و منافع ملی. *پژوهش حقوق و سیاست*. شماره ۲۰.

رزاقی, ابراهیم. (۱۳۶۹). توسعه تکنولوژی و منافع ملی. *اطلاعات اقتصادی و سیاسی*. ۶۸-۷۵.

رزاقی, ابراهیم. (۱۳۸۰). منافع ملی و سیاست خارجی ایران؛ رویکرد اقتصادی. *مطالعات راهبردی*. سال ۴. شماره ۱۱ و ۱۲.

سریع‌القلم، محمود. (۱۳۷۹)، *سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، بازبینی نظری و پارادایم ائتلاف*. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.

سیف‌زاده, حسین. (۱۳۸۰). منافع ملی در سیاست‌گذاری خارجی ایران. *مطالعات راهبردی*. شماره ۱۱ و ۱۲.

شبان‌نیا, قاسم. (۱۳۹۷).گستره منافع ملی در دولت اسلامی با تأکید بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران». *پژوهش‌های سیاست اسلامی*. سال ۶. شماره ۱۳. ۱۱-۳۳.

شجاعی, هادی. (۱۳۹۲). نقد و بررسی ایده منافع ملی در ساحت اندیشه سیاسی اسلام. *علوم سیاسی (باقرالعلوم)*. سال ۱۶. شماره ۶۲.

شیخ‌زاده, محمد. بنی‌اسد, رضا. (۱۳۹۹). *تحلیل مضمون: مفاهیم، رویکردها و کاربردها*. ویراستار: سلطانی، سید علی‌اصغر. تهران: لوگوس.

طارمی, داود؛ قربانی‌شیخ‌نشین, ارسلان؛ میرترابی, سید سعید؛ منوری, سید علی. (۱۴۰۲). جایگاه منافع

ملی و ایدئولوژیک در رویکرد سیاست خارجی نظام جمهوری اسلامی ایران. *روابط خارجی*. شماره ۵۸. ۴۷-۸۶.

ظریف, محمدجواد. (۱۴۰۲تیر). سخنرانی *با عنوان دوران گذار روابط بین‌الملل در جهان پسا غربی* در همایش انجمن علوم سیاسی ایران. کانال تلگرام انجمن.

عطارزاده, مجتبی. (۱۳۷۸). دگرپذیری سیاسی و منافع ملی: جایگاه رقابت سیاسی در ایران. *مطالعات راهبردی*. شماره ۴.

قبادی, خسرو. (۱۳۸۴). ضرورت‌ها و بایسته‌های منافع ملی در نظام جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع)*. شماره .۲۶.

قهرمان‌پور، رحمان. (۱۳۹۴)، *هویت و سیاست خارجی در ایران و خاورمیانه*، تهران: روزنه.

کسینجر, هنری. (۱۳۸۳). *دیپلماسی امریکا در قرن ۲۱*. ترجمه: راه‌چمنی، ابوالقاسم. چاپ دوم. تهران: مؤسسه فرهنگی و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر،.

کلینتون, دیوید. (۱۳۷۹). *دو رویه منفعت ملی*. ترجمه: افتخاری، اصغر. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

کیانی, داود. (۱۳۸۶). *منافع ملی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

لاریجانی، محمدجواد (۱۳۶۹)، *مقولاتی در استراتژی ملی* .تهران: مرکز ترجمه و نشر کتاب

محمدی‌سیرت, حسین؛ افضلی, سیدعرفان‌الدین. (۱۴۰۲). تحلیل معنا شناسانه مفهوم منافع ملی در قرآن کریم. *دانش سیاسی*. سال ۱۹. شماره ۳۷. ۲۱۳-۲۳۸.

محمودی‌کیا, محمد. (۱۴۰۲). منافع ملی و راهبرد مقاومت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران؛ رویکردی تقابلی یا هم‌افزا؟» *دانش سیاسی*. سال ۱۹. شماره ۳۷. ۲۳۹-۲۵۶.

محمودی‌کیا, محمد؛ دهشیری, محمدرضا. (۱۳۹۹). نسبت عمل‌گرایی و ایدئولوژی در سیاست خارجی ایران؛ رویکردی راهبردی یا تاکتیکی؟. *پژوهش‌های راهبردی سیاست*. شماره ۶۱.

مقتدر, هوشنگ. (۱۳۷۹). گفت‌وشنودی درباره منافع ملی. *اطلاعات سیاسی اقتصادی*. شماره ۱۵۱-۱۵۲. ۶۷-۶۲.

ملایی, اعظم؛ مظاهری, محمدمهدی؛ کافی, مجید (۱۳۹۲). چالش‌های دولت-ملت‌سازی و منافع ملی در جمهوری اسلامی ایران. *سیاست خارجی*. سال ۲۷. شماره ۳.

مهدی‌زاده، احمد، (۱۳۹۶) ، *نسبت ایدئولوژی و منافع ملی در سیاست خارجی (مطالعه موردی: جمهوری اسلامی ایران)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه

طباطبائی.

نوروزی, نورمحمد؛ فیضی, سیروس. (۱۳۸۶). روند اجتماعی شدن منافع ملی و سیاست خارجی؛ گذار دولت مدرن به دموکراسی. *پژوهش مرکز تحقیقات استراتژیک*. شماره ۴۴.

هراتی، محمدجواد؛ سلیمانی، رضا. (۱۳۹۶). دشواری‌های تعریف منفعت ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. *دانش سیاسی*. سال ۱۳. شمارهٔ ۲۵

هرمیداس باوند, داود. (۱۳۶۹). گفت‌وشنودی درباره منافع ملی. *اطلاعات سیاسی اقتصادی*. شماره ۴۰.

هرمیداس باوند, داود. (۱۳۸۰). منافع ملی و سیاست خارجی. *مطالعات راهبردی*.شماره ۱۱ و ۱۲.

References

Arksey, H., & O'Malley, L. (2005). Scoping Studies, towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*,19-32. doi:https://doi.org/10.1080/1364557032000119616.

References [In Persian]

Ahmadi Tabatabaei, S. M. R., & Parvaneh, M. (2011). *The relationship between national interests and the transnational responsibilities of the Islamic Republic of Iran in Imam Khomeini's political thought*. *Faslnameh-ye Elmi-Pazhuheshi-ye Enqelab-e Eslami*, 8(25), 153–182. [In Persian]

Asadi, B. (2006). *The position of national interest and national security in the foreign policy structure of the Islamic Republic of Iran*. *Rahyaft-haye Siasi va Beynolmelali*, (8). [In Persian]

Attarzadeh, M. (1999). *Political tolerance and national interest: The place of political competition in Iran*. *Faslnameh-ye Motale'at-e Rahbordi*, (4). [In Persian]

Azghandi, Alireza. (2010). *Frameworks and Orientations of the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Qomess. [In Persian]

Burchill, S. (2021). *National interest in international relations theories* (V. Bozorgi, Trans.). Tehran: Qoqnoos. [In Persian]

Bashiriyeh, H. (2001). *The place of national interest in Iran's policymaking*. *Faslnameh-ye Motale'at-e Rahbordi*, (11–12). [In Persian]

Bidar, E., & Layali, M. A. (2021). *The relationship between national interest and the unified Islamic Ummah with emphasis on Imam Khomeini's thought*. *Nashriyeh-ye Elmi-ye Motale'at-e Enqelab-e Eslami*, 18(65), 219–238. [In Persian]

Clinton, D. (2000). *The two faces of national interest* (A. Eftekhari, Trans.). Tehran: Pazhuheshkadeh-ye Motale'at-e Rahbordi. [In Persian]

Dehshyar, H. (2006). *The theoretical framework of the international system and national interest*. *Pazhuhesh-e Hoquq va Siasat*, (20). [In Persian]

Darvishi, F., & Fardi Tazehkand, M. (2008). *The concept of national interest in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran: A case study of the Khatami administration (1997–2005)*. *Faslnameh-ye Geopolitic*, 4(3), 102–136. [In Persian]

Ebrahimi, Shahrouz. (2009). *A Deconstructive Analysis of the Role of Ideology in Iran's Foreign Policy and Its Relationship with Realism and Idealism. International Quarterly Journal of Foreign Relations*, 1(4), 115–138. [In Persian]

Ekhtiari Amiri, R., Dustmohammadi, H., & Qezelsefli, M. T. (2025). *Examining the relationship between the national interests of the Islamic Republic of Iran and the international system and its implications for foreign policy orientation*. *Faslnameh-ye Motale'at-e Bonyadin va Karbordi-ye Jahan-e Eslam*, 6(22). [In Persian]

Rahman Ghanbarpour, (2015), *Identity and Foreign Policy in Iran and the Middle East*, Tehran: Rozaneh. [In Persian]

Herati, M. J., & Soleimani, R. (2017). *The difficulties of defining national interest in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran*. *Dofaslnameh-ye Elmi-ye Danesh-e Siasi*, 13(25). [In Persian]

Hormidas Bavand, D. (1990). *A conversation on national interest*. *Ettela'at-e Siasi-Eqtesadi*, (40). [In Persian]

Hormidas Bavand, D. (2001). *National interest and foreign policy*. *Faslnameh-ye Motale'at-e Rahbordi*, (11–12). [In Persian]

Hasanpour, J. (2016). *A theoretical explanation of the challenges of national interest in the foreign policy approach of the Islamic Republic of Iran: The idealism–reality dilemma*. *Faslnameh-ye Pazhuheshha-ye Ravabet-e Beynolmelal*, (16), 171–207. [In Persian]

Jamaati, H. (2023). *Examining the conflict between the religious ideological position of the Islamic Republic and national interests*. *Siasat-Pazhuhi-ye Eslami-Irani*, (5), 140–162. [In Persian]

Khani Arani, E., & Karimivala, M. R. (2025). *Opportunities and challenges of the Axis of Resistance for Iran's national interests*. *Motale'at-e Enqelab-e Eslami*, 21(79). [In Persian]

Khani, M. H., & Mohammadi Sirat, H. (2016). *The impact of ideology on national interest and national security in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran: With emphasis on Imam Khomeini's thought*. *Faslnameh-ye Pazhuheshha-ye Siasi-ye Jahan-e Eslam*, 6(4), 91–117. [In Persian]

Khoshchehreh, M., & Azimi Shoushtari, A. A. (n.d.). *National interest in the Islamic-Iranian model of progress from the perspective of the*

constitutional law of the Islamic Republic of Iran. *Pazhuheshha-ye Siasat-e Eslami*, 2(6). [In Persian]

Kissinger, H. (2004). *Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century* (A. Rah-Chamani, Trans., 2nd ed.). Tehran: Moasseseh-ye Farhangi va Tahqiqat-e Beynolmelali-ye Abrar-e Moaser. [In Persian]

Kiani, D. (2007). *The national interests of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Pazhuheshkadeh-ye Motale'at-e Rahbordi. [In Persian]

Larijani, Mohammad Javad. (1990). *Issues in National Strategy*. Tehran: Markaz e Tarjomeh va Nashr e Ketab. [In Persian]

Mahdizadeh, Ahmad. (2017 [1396]). *The Relationship between Ideology and National Interest in Foreign Policy (A Case Study of the Islamic Republic of Iran)*. Master's thesis, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University. [In Persian]

Mohammadi Sirat, H., & Afzali, S. E. (2023). *A semantic analysis of the concept of national interest in the Holy Qur'an*. *Dofaslnameh-ye Elmi-ye Danesh-e Siasi*, 19(37), 213–238. [In Persian]

Mahmoudikia, M. (2023). *National interest and the strategy of resistance in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran: A confrontational or synergistic approach? Dofaslnameh-ye Elmi-ye Danesh-e Siasi*, 19(37), 239–256. [In Persian]

Mahmoudikia, M., & Dehshiri, M. R. (2020). *The relationship between pragmatism and ideology in Iran's foreign policy: A strategic or tactical approach? Faslnameh-ye Pazhuheshha-ye Rahbordi-ye Siasat*, (61). [In Persian]

Moqtader, H. (2000). *A conversation on national interest*. *Ettela'at-e Siasi-Eqtesadi*, (151–152), 62–67. [In Persian]

Malaei, A., Mazaheri, M. M., & Kafi, M. (2013). *The challenges of nation-state building and national interest in the Islamic Republic of Iran*. *Faslnameh-ye Siasat-e Khareji*, 27(3). [In Persian]

Norouzi, N., & Feyzi, S. (2007). *The socialization process of national interest and foreign policy: The transition from the modern state to democracy*. *Pazhuhesh-e Markaz-e Tahqiqat-e Estratezhik*, (44). [In Persian]

Parhan, M., Karimi, G. R., Ghorbani Sheikh-Neshin, A., & Monavari, S. A. (2020). *The alignment of ideology and national interest and the process of regional power consolidation of the Islamic Republic of Iran (1989–2017)*. *Faslnameh-ye Tahqiqat-e Siasi va Beynolmelali*, (40), 1–17. [In Persian]

Poursaeid, F. (2002). *September 11 and the transformation of national interest: From national interest to the interest of the Islamic Republic system*. *Faslnameh-ye Motale'at-e Rahbordi*, 5(17–18). [In Persian]

Qobadi, K. (2005). *Requirements and necessities of national interest in the system of the Islamic Republic of Iran*. *Faslnameh-ye Pazhuheshi-ye Daneshgah-e Imam Sadegh (A.S.)*, (26). [In Persian]

Razaghi, E. (1990). *Technological development and national interest*. *Ettela'at-e Eqtesadi va Siasi*, 68–75. [In Persian]

Razaghi, E. (2001). *National interest and Iran's foreign policy: An economic approach*. *Faslnameh-ye Motale'at-e Rahbordi*, 4(11–12). [In Persian]

Sariolghalam, Mahmood. (2000). *The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: A Theoretical Reassessment and the Coalition Paradigm*. Tehran: Center for Strategic Research. [In Persian]

Seifzadeh, H. (2001). *National interest in Iran's foreign policymaking*. *Faslnameh-ye Motale'at-e Rahbordi*, (11–12). [In Persian]

Shabannia, Q. (2018). *The scope of national interest in the Islamic state with emphasis on the foreign policy of the Islamic Republic of Iran*. *Pazhuheshha-ye Siasat-e Eslami*, 6(13), 11–33. [In Persian]

Shojaei, H. (2013). *A critique of the idea of national interest in Islamic political thought*. *Olum-e Siasi (Baqer al-Olum)*, 16(62). [In Persian]

Sheikhzadeh, M., & Bani Asad, R. (2021). *Thematic analysis: Concepts, approaches, and applications* (S. A. Soltani, Ed.). Tehran: Logos. [In Persian]

Tajik, M. R. (2001). *What are our national interests? Faslnameh-ye Motale'at-e Rahbordi*, (11–12). [In Persian]

Tajik, Mohammad Reza. (2004). *Foreign Policy: An Arena of the Absence of Decision-Making and Prudence*. Tehran: Farhang-e Gofteman. [In Persian]

Taremi, D., Ghorbani Sheikh-Neshin, A., Mirtorabi, S. S., & Monavari, S. A. (2023). *The position of national and ideological interests in the foreign policy approach of the Islamic Republic of Iran*. *Ravabet-e Khareji*, (58), 47–86. [In Persian]

Zarif, M. J. (2023, July). *The transitional era of international relations in the post-Western world* [Conference presentation]. Annual Conference of *Anjoman-e Olum-e Siasi-ye Iran*, Tehran, Iran. [In Persian]